

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Hukuk Fakültesi Dergisi
Erzincan Law Review

Cilt/Vol: 29 Sayı/No: 1 Haziran/June 2025

Hakem Heyetlerinin AİHS Madde 6 Bağlamında “Kanunla Kurulmuş Mahkeme” Niteliğinin Kabul Edilebilirliği

The Admissibility of Arbitral Tribunals as ‘Tribunal Established by Law’ in the Context of Article 6 of the ECHR

  Dr. Öğr. Üyesi Elif AĞCA *

 10.60002/ebyuhfd.1576086

ÖZ

Kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanmak temel bir insan hakkıdır. AİHS ve MSHS’de ayrı ayrı düzenlenen bu hak, kişilere hem mahkeme niteliğini haiz bir makam önünde yargılanmayı sağlar, hem de bu mahkemenin tarafsız, bağımsız ve kanunla kurulmuş nitelikte olmasını emreder. AİHM kararları dikkate alındığında bir makamın “mahkeme” olarak kabul edilebilmesi için AİHS’te sıralanan niteliklerin yanı sıra bir uyumsuzluğu kesin olarak karara bağlama yetkisi ve verilen kararın icrasının başka bir makamın iznine tabi

* Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı.

Makale Bilgisi/Article Info: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received: 30.10.2024 | **Kabul/Accepted:** 11.04.2025.

Bu makale, intihal programında taranmış ve iki (kör) hakem incelemesinden geçmiştir. This article was submitted in a plagiarism program and reviewed by two (blind) referees.

Atıf/Cite as: Elif Ağca, “Hakem Heyetlerinin AİHM Madde 6 Bağlamında “Kanunla Kurulmuş Mahkeme” Niteliğinin Kabul Edilebilirliği”, EBYÜ-HFD, C. 29, S. 1, Haziran 2025, (319-352).

Bu makale **Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası** lisansı ile lisanslanmıştır.

olmaması¹ gibi ilave şartları da taşıması gerekmektedir. Bu doğrultuda, AİHM, tarafsız, bağımsız, uyuşmazlığı kesin olarak karara bağlama yetkisi bulunan ve verdiği kararın icrası başka bir makamın iznine tabi olmayan hakem heyetlerini de şartları dâhilinde mahkeme niteliğinde kabul etmektedir. Bu noktada ihtiyari ve mecburi tahkim ayrımı yapılarak yargı yetkisinin kanundan doğup doğmadığına göre ihtiyari ve mecburi hakem heyetlerinin “kanunla kurulmuş mahkeme” niteliği üzerine görüşler ileri sürülerek tartışmalara girilmektedir. Yine tartışılan bir başka nokta, doktrinde her ne kadar hakem heyetine başvurma sadece yargılamayı yapacak makamdaki feragat anlamına geldiği ve bu feragatin adil yargılanma hakkı gibi yargılamadaki bazı temel haklardan da feragati de kapsadığı ifade edilmektedir. Özellikle devlet yargısından feragatin bu denli geniş yorumlanması ve temel insan hakları arasında sayılan haklardan da feragat edildiği sonucunun çıkarılması hatalı bir yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kanunla kurulmuş mahkeme, mahkeme, hakem heyeti, ihtiyari tahkim, mecburi tahkim, adil yargılanma hakkı, AİHS m. 6.

ABSTRACT

The right to be tried before an independent and impartial tribunal established by law is a fundamental human right. This right, separately regulated in the European Convention on Human Rights (ECHR) and the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), primarily ensures that individuals are tried before a body that qualifies as a court, and subsequently mandates that this court must be impartial, independent, and established by law. According to the case law of the European Court of Human Rights (ECHR), for a body to be recognized as a “court,” it must possess not only the qualifications listed in the ECHR but also additional requirements, such as the authority to definitively resolve a dispute and that the enforcement of its decisions is not subject to the approval² of another

1 Milletlerarası Tahkim Kanunu’nun 15/B maddesi uyarınca, iptal davası için kanunda öngörülen sürenin geçmesi veya tarafların iptal davasından feragat ettiği hâllerde, verilmiş olan hakem kararının icrası için, mahkemece “hakem kararının icra edilebilir olduğuna ilişkin belge” verilmesi gerekmektedir. Detaylı bilgiler için bkz. Ceyda **Süral**, “Hakem Kararlarının İcrası ve İptal Davası”, DEÜHFD, Prof. Dr. Hakan Pekcanıtez’e Armağan, C. 16, 2014, s. 1379; Ziya **Akıncı**, Milletlerarası Tahkim, Vedat, İstanbul 2021, s. 392). Oysa Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 439’a göre, hakem kararları verildiği anda icra edilebilir nitelikte olup ayrıca MTK’daki gibi mahkemeden kararın icra edilebilirliğine ilişkin bir belgenin alınmasına lüzum bulunmamaktadır. Bu konuda detaylı açıklamalar için bkz. Nagehan **Okumuş**, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Hakem Kararlarının İptali, On İki Levha, İstanbul 2021, s. 50; Seyhan **Selçuk**, Hukuk Muhakemeleri Kanunu’na Göre Hakem Kararlarının İptali, Yetkin, Ankara 2018, s. 47, 48.

2 According to Article 15/B of the International Arbitration Law (Milletlerarası Tahkim Kanunu), when the period prescribed in the law for filing a cancellation lawsuit has

authority. In this context, the ECHR has also accepted arbitration boards as courts, provided they meet these conditions, as they are impartial, independent, and have the authority to definitively resolve disputes without requiring permission from another body to enforce their decisions. There is ongoing debate regarding the distinction between voluntary and compulsory arbitration based on whether the jurisdiction arises from law, leading to discussions about the “court” status of voluntary and mandatory arbitration panels. Another point of contention in the doctrine is that the mere act of opting for an arbitration panel does not necessarily imply a waiver of the right to a judicial body, and this waiver may also imply the relinquishment of certain fundamental rights in the trial, such as the right to a fair trial. The broad interpretation of waiving state jurisdiction, leading to the conclusion that waivers extend to fundamental human rights, presents a flawed perspective.

Keywords: Tribunal established by law, court, arbitral tribunal, voluntary arbitration, compulsory arbitration, right to a fair trial, ECHR art. 6.

GİRİŞ

Temel insan haklarını düzenleyen metinler olan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (*The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, AİHS)³ ve Birleşmiş Milletler Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ((*United Nations International Covenant on Civil and Political Rights*,

passed or the parties have waived the cancellation lawsuit, a “document confirming the enforceability of the arbitral award” must be issued by the court for the enforcement of the arbitral award. For detailed information, see Ceyda **Süral**, “*Hakem Kararlarının İcrası ve İptal Davası*”, DEÜHFD, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan, V. 16, 2014, p. 1379; Ziya **Akıncı**, *Milletlerarası Tahkim*, İstanbul 2021, p. 392). However, according to Article 439 of the Code of Civil Procedure (Hukuk Muhakemeleri Kanunu), arbitral awards are enforceable as soon as they are issued, and there is no need to obtain a document from the court regarding the enforceability of the award, as required under the International Arbitration Law. For detailed explanations on this matter, see Nagehan **Okumuş**, s. 50; Seyhan **Selçuk**, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu’na Göre Hakem Kararlarının İptali*, Ankara 2018, s. 48.

- 3 AİHS, 04.11.1950 tarihinde imzaya açılmış; 03.09.1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, AİHS’i 04.11.1950, 1 Numaralı Ek Protokolü 20.03.1952 tarihinde imzalamıştır. Her iki metin 10.03.1954 tarihli ve 6366 sayılı “*İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun*” ile onaylanmıştır. Tasdik Kanunu ve AİHS’in Türkçe resmi çevirisi için bkz. RG, 19.03.1954, S. 8662. Onay belgesi 18.05.1954 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği’ne depo edilmiş ve AİHS aynı tarihte Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir. AİHS’in İngilizce metnine internetten erişim için bkz. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, E. T. 01.10.2017.

MSHS)⁴’de güvence altına alındığı üzere adil yargılanma hakkı, usul hukukunun en önemli ilkelerini barındıran bir haktır. Bu hak çerçevesinde bireyler, makul süre içerisinde ve özel sebepler olmadıkça kamuya açık biçimde kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkına sahiptir. Bu hakkın içerdiği mahkemeye erişim hakkı çerçevesinde kişiler kanunlarla görevlendirilmiş olan devlet mahkemelerine başvurarak uyuşmazlığın çözüme bağlanmasını isteyebileceği gibi devlet mahkemesine alternatif uyuşmazlık çözüm merciiilerinden de uyuşmazlığın çözümünü isteyebilir. Bu bağlamda kişiler, tahkim yolu ile uyuşmazlığın çözümünü yolunu da tercih edebilir. Tahkim yolunu tercih etmekle iki ana sorunun gündeme geldiği görülmektedir. Bu sorunlardan ilki, hakem heyetlerinin kanunla kurulmuş mahkeme niteliğinde olup olmadığı; diğeri ise hakem heyetlerinin taraf iradesine dayanan bir çözüm mercii olmasından dolayı devlet yargısı yerine tahkimi tercih eden tarafların devlet mahkemelerinin uymakla yükümlü olduğu adil yargılanma hakkından da feragat edip etmediğidir.

Çalışmamızda ilk olarak adil yargılanma hakkına yönelik genel bilgiler verilmekte, akabinde adil yargılanma hakkı bağlamında “mahkeme” ve “kanunla kurulmuş mahkeme” kavramları AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararları eşliğinde tanımlanmaktadır. Daha sonra hakem heyetlerinin hukuki niteliği üzerinde durularak ihtiyari ve mecburi tahkim hallerinde hakem heyetlerinin “*kanunla kurulmuş mahkeme*” niteliği hakem heyetlerine başvurunun adil yargılanma hakkının bazı unsurlarından feragat anlamını taşıyıp taşımadığı tartışılacaktır.

Doktrinde tahkimin yargısal bir faaliyet olduğu tespit edilirken tahkim ve devlet yargısı arasındaki benzerliklere de yer verilmektedir. Örneğin, tahkimde taraflar arasındaki uyuşmazlığın hakemlerce bir kararla çözüme kavuşturulması, yargılama yapmak üzere yetkilendirilen hakemlerin tıpkı hakimler gibi tarafsız ve bağımsız biçimde yargılama yapması, tahkim sü-

4 MSHS, 16.12.1966 tarihinde devletlerin katılımına sunulmuş; 49. maddesi uyarınca 23.03.1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, MSHS’yi 15.08.2000 tarihinde imzalamış; 4868 sayılı Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun ve işbu Sözleşmenin 4868 sayılı Kanunla onaylanmasına dair 2003/5851 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kabul etmiştir. Tasdik Kanunu için bkz. RG, 18.06.2003, S. 25142; Tasdik Kanunu’nu onaylayan Bakanlar Kurulu kararı ve MSHS’nin İngilizce metni ve Türkçe resmi çevirisi için bkz. RG, 21.07.2003, S. 25175. MSHS’nin İngilizce orijinal metnine internetten ayrıca erişim için bkz. <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalIntrest/ccpr.pdf>, E. T. 01.10.2017. Onay belgesi 15.09.2003 tarihinde BM’ye depo edilen MSHS, Türkiye bakımından 15.12.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

recinin devlet tarafından denetlenebilmesi, yargılama sonunda verilen kararların mahkeme kararları gibi bağlayıcı olması ve icra edilebilmesi, yine kararların kesin hüküm etkisine sahip olması gibi özellikleri tahkimî bir yargılama faaliyeti olarak gösterirken aslında hakem heyetlerini de mahkeme niteliğine yaklaştırmaktadır. Çalışmamızın konusu adil yargılanma hakkı bağlamında hakem heyetlerinin kanunla kurulmuş mahkeme niteliğinde kabul edilip edilemeyeceğidir. Dolayısıyla çalışmamızda bu konu, AİHS'in 6. maddesi çerçevesinde AİHM ve Anayasa Mahkemesi'nin kararları eşliğinde ele alınmaktadır. Böylece, usul hukuku gereğince hakem heyetinin mahkeme niteliğinin tespiti yönünden ilgili olabilecek paralel yargılamalar ile derdestlik (*lis pendens*) ve kesin hüküm (*res judicata*) gibi itirazlar çalışma konusunun sınırlandırılması ihtiyacı dolayısıyla ele alınmamaktadır.

I. ADİL YARGILANMA HAKKINA YÖNELİK GENEL BİLGİLER

Hukuk devletinin en temel öğelerinden biri olan adil yargılanma hakkı⁵, aynı zamanda AİHS ile teminat altına alınan en temel insan haklarından biridir.

AİHS'in "Yüksek Sözleşmecî Taraflar kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar" şeklindeki 1. maddesi ve "Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır" şeklindeki 14. maddesine göre Sözleşme'de teminat altına alınan insan hakları vatandaş ve yabancı ayrımı yapılmaksızın herkes için geçerlidir. Yine aynı Sözleşmenin âdil yargılanma hakkını düzenleyen 6. maddesine göre, "Herkes davasının, medenî hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmaz-

5 Sibel **İnceoğlu**, Adil Yargılanma Hakkı ve Yargı Etiği, Avrupa Konseyi, Ankara 2007, s. 5; Murat **Atalı**/İbrahim **Ermenek**/Ersin **Erdoğan**, Medenî Usul Hukuku, Yetkin, Ankara 2024, s. 116; Ali Cem **Budak**/Varol **Karaaslan**, Medenî Usul Hukuku, Filiz, İstanbul 2024, s. 75; Hakan **Pekcanitez**/Oğuz **Atalay**/Muhammet **Özkes**, Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı, On İki Levha, İstanbul 2024, s. 199; Ramazan **Arsan** ve **diğerleri**, Medenî Usul Hukuku, Yetkin, Ankara 2024, s. 149; Şanal **Görgün**/Levent **Börü**/Mehmet **Kodakoğlu**, Medenî Usûl Hukuku, Yetkin, Ankara 2024, s. 360; Furkan **Şahin**, "Milletlerarası Ticarî Tahkimin Adil Yargılanma Hakkının Unsurları Bakımından Değerlendirilmesi", TAAD, Y. 14, S. 54, 2003, s. 369, 371.

lıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makûl bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir". Bu bağlamda AİHS'in 6. maddesi medenî hak ve yükümlülükler ile ilgili uyuşmazlıkların ve bir suç isnadının karara bağlanması⁶ esas çerçevesinde herkese mahkemeye başvuru hakkı ve mahkeme huzurunda hakkaniyete uygun biçimde yargılanma hakkı tanınmaktadır. Hükmün iki farklı yönü vardır: birincisi, herkesin mahkemelere başvurma hakkına sahip olması; ikincisi yine herkesin kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından yargılanma hakkına sahip olmasıdır. İkinci yön, davanın taraflarına kurumsal bir güvence sunması dolayısıyla ayrıca önemlidir. Buradaki güvence yargılamayı yürütecek mahkemelerin kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız nitelikte olmasından ibarettir. Böylelikle, AİHS uyarınca tabîi hâkim ilkesine⁷ uygun teşkilatlandırılmış mahkemelerin bulunması öncelikle bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir.

AİHM'in *Golder v. United Kingdom*⁸ kararında, hukukun temel bir prensibi olan mahkemeye başvurma hakkı tanınmaksızın alenî bir yargılamadan söz edilemeyeceği, adil yargılanma hakkının içerdiği diğer güvencelerden de yararlanılamayacağı ifade edilmiştir. Gerçek, etkili ve fiili

6 Âdil yargılanma hakkının düzenlendiği AİHS m. 6 (1)'in uygulama alanı hakkında açıklamalar için bkz. **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 131-132; **Budak/Karaaslan**, s. 75 vd.; **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 199 vd.; Arslan ve diğerleri, s. 149 vd.; **Görgün/Börü/Kodakoğlu**, s. 360 vd..

7 *Kanunilik ve öncedenlik* olarak iki temel unsura sahip olan tabîi hâkim ilkesi 1982 tarihli Anayasanın 37. ve 142. maddelerinde düzenlenmektedir. *Kanunilik* ilkesinin düzenlendiği Anayasanın 37. maddesinin ilk fıkrasına göre "*Hiç kimse kanunen tabîi olduğu mahkemeden başka bir mahkeme önüne çıkarılamaz*". İlaveten Anayasanın 142. maddesine göre "*Mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri ile yargılama usulleri ancak kanunla düzenlenir*". İş bu maddeler gereği mahkemelerin kuruluş, görev ve yetkileri ile yargılama usullerine yönelik düzenlemelerin kanunlar dışında idarenin düzenleyici işlemleri ile yapılabilmesi mümkün değildir. Kanuniliğe ilaveten tabîi hâkim ilkesinin ikinci unsuru olan *öncedenlik* ise kanunla kurulan bu mahkemelerin belli kişi ve olaylara özel olarak sonradan düzenlenmemesidir: **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 133-134; **Arslan ve diğerleri**, s. 150; Süha **Tanrıver**, *Medenî Usûl Hukuku*, Cilt I, Temel Kavramlar ve İlk Derece Yargılaması, Yetkin, Ankara 2016, s. 83. Benzer tanımlar için bkz. **Arslan ve diğerleri**, s. 150; Meral **Sungurtekin Özkan/Aslı Aykutalp**, *Yargı Örgütü Hukuku*, Seçkin, Ankara 2022, s. 26; **Tanrıver**, s. 82 vd.; İbrahim **Özbay ve diğerleri**, *Yargı Örgütü*, Yetkin, Ankara 2022, s. 26. Tabîi hakim ilkesine ilişkin açıklamalar için ayrıca bkz. **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 133-134; **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 199; **Arslan ve diğerleri**, s. 150.

8 *Golder v. United Kingdom*, Application No: 4451/70, kn. 35.

biçimde mahkeme önüne gidebilme imkânı sağlayan mahkemeye başvurma hakkı üstün bir hak olarak görülmektedir⁹. Dolayısıyla bu hakkın kullanımı açısından sadece hukuki değil fiili engellerin de ortadan kaldırılması zaruridir. Ancak yine de AİHM’in *Ashingdane v. The United Kingdom* davasında verdiği karar gereği mahkemeye başvurma hakkı adil yargılanma hakkının özünü teşkil etse de bireylere mutlak bir hak tanıamaktadır. Bu sebeple, doktrinde mahkemeye başvurma hakkının, meşru bir amaç gütmemesi, hakkın özünü zedeleyecek nitelikte olması ve orantılı olmaması halinde tüm şartlar değerlendirilerek sınırlandırılabileceği¹⁰ ifade edilmektedir¹¹.

Adil yargılanma hakkının konumuz açısından önemli olan diğer bir boyutu da hakkın düzenlendiği AİHS’in getirdiği bu yargısal teminatların tahkimin mahiyetiyle bağdaşıp bağdaşmadığıdır¹². AİHS’in 34. maddesine göre, iş bu Sözleşmede ve ek protokollerinde tanınan haklar, Sözleşme devletlerinden biri tarafından ihlal edildiği takdirde bu durumdan mağdur olan her gerçek kişi, hükümet dışı kuruluş veya kişi grupları AİHM’e başvurma hakkına sahiptir. Bu noktada Sözleşmede de vurgulandığı üzere hüküm sadece gerçek kişilere değil, onların yanı sıra şirketlere, kişi gruplarına da AİHM’e başvuru yolunu açmaktadır. Bu hüküm, AİHS m. 6’da koşulsuz biçimde “herkese” tanınan adil yargılanma hakkı ile de uyum içinde olmakta ve tahkim yargılamasının tarafları arasında yer alması kuvvetle muhtemel olan şirketlerin de adil yargılanma hakkından yararlanacağını açıkça göstermektedir¹³. Yine, *Özbek*’e göre AİHS m. 6’da medeni hak ve yükümlülükler ile alakalı uyuşmazlıklardan bahsediliyor olması tahkim yargılamasının konusu bakımından bir çelişki yaratamamaktadır. Zira, özellikle tahkimin ağırlıklı konusunu teşkil eden ticari uyuşmazlıklar

9 De Geouffrede la Pradelle v. France, Application No: 12964/87, kn. 34-35.

10 Aynı yönde açıklamalar için bkz. **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 135. Dava açma hakkına yönelik sınırlamalar doğrudan ve dolaylı sınırlamalar olmak üzere iki türdür. Akıl hastalığı, küçüklük gibi kişinin doğrudan mahkemeye başvurma hakkına getirilen sınırlamalar doğrudan sınırlamalarken; avukatla görüşme olanağından mahrum bırakılması, ödeme gücüne sahip olmayan kişilere adli yardım verilmemesi, dava açma ve temyiz sürelerinin kısa tutulması ve kişilere kendilerini savunacak etkili yargılama araçlarının sunulmaması ise dolaylı sınırlamalardan bazılarıdır: **İnceoğlu**, s. 23-29.

11 *Ashingdane v. The United Kingdom*, Application No: 8225/78, kn. 57.

12 AİHS m. 6’nın yer (ratione loci), konu (ratione materiae) ve kişi (ratione personae) bakımlarından tahkimde uygulanabilirliğine yönelik açıklamalar için bkz. Süheyla **Balkar**, “AİHM Kararları Işığında AİHS md. 6 ve Tahkim”, *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 209, 2022, s. 688-694.

13 Mustafa Serdar **Özbek**, *Tahkim Hukuku-Cilt II*, Yetkin, Ankara 2022, s. 1187, 1188.

da, AİHS m.6'da zikredilen medeni hak ve yükümlülüklerin kapsamından kabul edilmektedir. Bundan başka, AİHS'in adil yargılanma hakkı ile sağladığı güvenceler ceza ve idari davaların yanı sıra hukuk davaları açısından da geçerli olduğundan, söz konusu güvencelerin hukuk uyuşmazlıklarının çözüme bağlandığı tahkim yargılamalarında da geçerli olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır¹⁴. Ancak yine de doktrinde AİHS m. 6'nın tahkimde doğrudan uygulanmayacağını ifade eden yazarlar da bulunmaktadır. Bu yazarlara göre, tahkimde AİHS m. 6'nın uygulanmamasının sebebi tahkimin devlet yargısı niteliğinde olmaması ve bu doğrultuda tahkim yargılamasının da insan hakları belgeleri bakımından devlet mahkemeleri ya da diğer devlet yargı merciilerince yürütülmemesidir.¹⁵ Bu görüşteki- lere göre ayrıca tahkim anlaşması yapan taraflar AİHS m. 6 ile sağlanan güvencelerden de vazgeçmiş sayılırlar¹⁶. Aksi yöndeki görüşe göre ise, hakemlerin faaliyeti organik anlamda yargısal faaliyet olmasa da fonksiyonel olarak bir yargısal faaliyettir¹⁷. Böylece, hakem kararları tıpkı mahkeme kararları gibi kesin hüküm teşkil etme ve icra edilebilir olma özelliklerinden dolayı bağımsız devlet yargısının niteliklerine sahip olmalıdır. Bu halde tahkim yargılamasında AİHS m. 6'da düzenlenen güvencelerin uygulanmasında engel bulunmamaktadır¹⁸. Hatta, *Balkar*'a göre, hakemler, AİHS m. 6 (1) ile güvence altına alınan haklara riayet edilen bir yargılama sürdürmek ve yine bu haklara uygun karar vermek zorundadır¹⁹.

Ne var ki, tahkim mahkeme yargısına ikame ve özel bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olsa da tahkimde adil yargılanma hakkının uygulanması noktasında esnek ya da istisnai bir uygulama beklentisi içine girilmemelidir²⁰. Taraflarca seçilen yargılama usulü ne olursa olsun, tahkim yargılamasının "Magna Carta"sı²¹ olarak nitelendirilen ve adil yargılanma hakkı

14 **Özbek**, Tahkim II, s. 1188. Görüşü destekleyen diğer yazarlar için bkz. **Özbek**, Tahkim II, s. 1188, dn. 3.

15 **Özbek**, Tahkim II, s. 1202, dn. 70'den naklen.

16 **Özbek**, Tahkim II, s. 1202, dn. 70'den naklen. Aynı yönde açıklamalar için bkz. **Şahin**, s. 374.

17 Mustafa Serdar **Özbek**, Tahkim Hukuku-Cilt I, Yetkin, Ankara 2022, s. 148.

18 **Özbek**, Tahkim II, s. 1203, **Özbek**, Tahkim II, s. 1203, dn. 72'de yer alan yazarlar; aynı yönde bkz. **Şahin**, s. 374. Bu görüşün kazai teoriyi esas aldığına ilişkin açıklamalar için bkz. **Şahin**, s. 374, dn. 22, s. 375, 376. Ayrıca kazai teori hakkında açıklamalar için bkz. a.ş. III, 2.

19 **Balkar**, s. 698.

20 **Özbek**, Tahkim II, s. 1191.

21 **Özbek**, Tahkim II, s. 1191.

başta olmak üzere hukuki dinlenilme hakkı ve uyuşmazlığın esasına uygun hukukun uygulanması gibi temel ilkelere uyularak yürütülmesi gerektiğinde tartışma yoktur²².

II. ADİL YARGILANMA HAKKINI İCRA EDEN MAKAM OLARAK “KANUNLA KURULMUŞ MAHKEME”

A. Mahkeme Kavramı

Sözlük anlamı itibarıyla, “*bir yargıçtan veya bazen savcı ve yargıçlardan oluşan bir kurulun, yargı görevini yerine getirdikleri yer; yargı yeri, yargıevi, mahkeme kapısı*”²³ olan mahkemeler, “*devletin yargı görevini*”²⁴ yerine getirmek için kurduğu mercilerdir”^{25 26}.

22 Tahkimde adil yargılanma hakkının uygulanmasına yönelik detaylı açıklamalar için bkz. **Özbek**, Tahkim II, s. 1191 vd.

23 “Mahkeme” sözcüğünün TDK Sözlüğündeki karşılığı için bkz. <https://sozluk.gov.tr/?ara=mahkeme> (E.T. 01.09.2024).

24 1982 Anayasası’nın 9. maddesine göre yargı yetkisi, devletin üç temel yetkisinden biridir. Doktrine göre bu yetki, maddi ve şekli fonksiyon olmak üzere ikiye ayrılarak incelenir. Maddi yargı fonksiyonu, yapılan yargısal işlemin maddi içeriğine ilişkin iken; şekli yargı fonksiyonu ise yargı yetkisini bilfiil icra eden kişi veya kişilere ilişkindir. Bu bağlamda gerek maddi yargı gerek şekli yargı fonksiyonunun tek başına yargı yetkisini yansıtmakta yeterli olmadığı aşikardır. (Kemal **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Ekin, Bursa 2011, s. 412; Baki **Kuru**, İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medenî Usul Hukuku, İstanbul 2016, s. 45; Baki **Kuru**/Burak **Aydın**, İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medenî Usul Hukuku Ders Kitabı, Yetkin, Ankara 2022, s. 1-2; **Sungurtekin Özkan/Aykutalp**, s. 20; **Arslan ve diğerleri**, s. 65; **Şanal/Börü/Kodakoglu**, s. 11; **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 25; **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 31-32; Bülent **Tanör**/Necmi **Yüzbaşıoğlu**, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Beta, İstanbul 2012, s. 443; **Tanrıver**, s. 75.) Dolayısıyla *Tanrıver*’in yaptığı şu tanımlama tam olarak yargı yetkisinin iki fonksiyonunu da kapsayıcı niteliktedir. *Tanrıver*’e göre “...yargı işlevi objektif hukukun (soyut hukuk kurallarının) bağımsız ve tarafsız yargı organları (mahkemeler) tarafından, yargısal usullere uyularak, somut bir olaya veya ilişkiye uygulanması şeklinde tanımlanabilir” (**Tanrıver**, s. 76).

25 **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 37. Benzer tanımlar için bkz. **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 40; **Özbay ve diğerleri**, s. 7-8; **Sungurtekin/Özkan**, s. 21; **Arslan ve diğerleri**, s. 87. Dar anlamda mahkeme ve geniş anlamda mahkeme ayrımı ve ayrıntılı bilgiler için ayrıca bkz. **Sungurtekin/Aykutalp**, s. 21; **Tanrıver**, s. 77-78; **Özbay ve diğerleri** s. 8-9; Serhat M. **Kaşıkar**, Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye, Adalet, Ankara 2009, s. 120.

26 Uluslararası Af Örgütü tarafından yapılan tanıma göre mahkeme, “*kendi yetki alanı içindeki meseleleri hukuk kurallarına ve önceden öngörülmüş usullere göre karara bağlamak üzere kurulmuş, yargısal görevleri yerine getiren bir organ*”dır. (Adem **Çelik**, Adil Yargılanma Hakkı, Adalet, Ankara 2007, s. 53’ten naklen).

Anayasa Mahkemesi (AYM)’ne göre Türk milleti adına yargı yetkisini kullanacak olan bir yargı mercii, ancak “...kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usullerinin yasayla düzenlenmesi, üyelerinin ilke olarak meslekten hakim olması, üyelerinin bağımsız ve tarafsız olması...” halinde mahkeme olarak kabul edilmektedir²⁷. Yine bir başka kararda AYM, “...kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usullerinin yasayla düzenlenmesi, karar organlarının hâkimlerden teşekkül etmesi, yargılama tekniklerini uygulayarak ve genelde dava yolu ile uyuşmazlıkları ve anlaşmazlıkları çözümlenmekle görevli olması, görev yapan üyelerin atanmalarının, hak ve ödevlerinin, emekliye ayrılmalarının, Anayasa’nın öngördüğü mahkemelerin bağımsızlığı ve hakim teminatı esaslarına göre düzenlenmiş olması ve Anayasa’da sayılan ve başında bir yüksek mahkemenin bulunduğu yargı düzenlerinden birinde yer alması...” koşullarına sahip olduğu takdirde yargı merciiilerinin mahkeme olarak kabul edildiğini karara bağlamıştır²⁸. Genel hatlarıyla değerlendirmek gerekirse, Anayasa Mahkemesi’nin verdiği kararlar doğrultusunda, karar veren kişi ya da kurumun mahkeme niteliğinde olduğunun kabul edilebilmesi için bazı şartların varlığı gerekmektedir. *Atalı/Ermenek/Erdoğan* tarafından da ifade edildiği gibi, Anayasa Mahkemesi “... karar veren kişi ya da kuruluşun mahkeme olarak kabul edilebilmesi için bazı koşulların varlığını aramaktadır: karar organlarının hakimlerden oluşması, yargılama teknikleri uygulaması, genellikle dava yoluyla önüne gelen uyuşmazlıkları çözmekle görevli kılınmış olması, Anayasada sayılan ve başında bir yüksek mahkemesi bulunan yargı düzenlerinden birinde yer alması, görev yapan üyelerinin atanmalarının, hak ve ödevlerinin Anayasa’nın öngördüğü mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esaslarına göre düzenlenmiş olması...”²⁹.

Âdil yargılanma hakkının unsurlarından biri olarak “her şahıs ... kanuni, ... bir mahkeme tarafından davasının ... dinlenmesini istemek hakkını haizdir” (AİHS m. 6). AİHM de verdiği bazı kararlarda³⁰ “mahkeme”

27 Anayasa Mahkemesi, E. 2003/98, K. 2004/31, 03.03.2004. (RG. 10.07.2004, S. 25518).

28 Anayasa Mahkemesi, E. 2007/53, K. 2007/61, 31.05.2007. (RG., 27.12.2007, S. 26739).

29 *Atalı/Ermenek/Erdoğan*, s. 40, 41’den naklen.

30 *Lithgow and Others v. The United Kingdom*, Application No: 9006/80, s. 67, kn. 201; *Campbell and Fell v. The United Kingdom*, s. 33, kn.76; *Rolf Gustafson v. Sweden*, Application No: 23196/94, kn. 45.

kavramından geleneksel manada devletin yargı yetkisini kullanan mercii-lerin anlaşılması gerektiğini ifade etmiş³¹; bazı kararlarda ise Maddede geçen “kanunla kurulmuş bir mahkeme”³² kavramından “... *yasayla kurulmuş, her türlü organ, kurum ve kişiden bağımsız, davanın taraflarına karşı nesnel, yargılama usulü güvencesine sahip bir yargı yerini[n]...*” anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir³³. Bu bağlamda Sözleşmede değinilen mahkeme terimi özerk³⁴ bir kavramı ifade etmektedir³⁵.

AİHM kararlarında bir merciinin mahkeme niteliğinde kabul edilebilmesi için bazı şartları taşıyor olması gerekmektedir. Bu şartlar; söz konusu merciinin bağlayıcı kararlar alma³⁶ şeklinde yargısal faaliyetlerde bulunuyor olması ve bu faaliyetlerini hukuken düzenlenmiş bir usul³⁷ çerçevesinde gerçekleştirmesidir. Böylece *bir uyumsuzluğu kesin olarak karara bağlama yetkisi bulunmayan ya da kararı verse dahi kararın icrası başka bir makamın iznine tabi olan* bir merciin mahkeme olarak kabul edilebilmesi mümkün değildir³⁸. Ayrıca, AİHM içtihatları genel olarak değerlendirildiğinde, Sözleşme bağlamında mahkeme terimi, sadece iç hukuklar uyarınca mahkeme adıyla anılan yargılama yetkisini haiz makamları değil yargısal güvenceler sağlamak kaydıyla, bazı disiplin kurullarını, uzmanlık kurullarını, uzmanlık mahkemelerini ve hakem heyetlerini de kapsamaktadır³⁹.

AİHM’in yanı sıra bir uluslararası sivil toplum kuruluşu niteliğinde olan Uluslararası Af Örgütü⁴⁰ (Amnesty International, UAÖ) tarafından

31 Detaylı açıklamalar için bkz. **Özbek**, Tahkim II, s. 1189; **Balkar**, s. 701, 707.

32 “Kanunla kurulmuş mahkeme” konusunda açıklamalar için bkz. aşa. II, 2.

33 **İnceoğlu**, s. 30; benzer tanımlamalar için bkz. Feyyaz **Gölcüklü**, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde “Adil Yargılama””, AÜSBFD, C. 49, S. 1, 2004, s. 201; **Fatih Gündoğdu**, “TFF Tahkim Kurulu Yargılamasının Adil Yargılanma Hakkı Bakımından Değerlendirilmesi”, TBB Dergisi, S. 140, 2019, s. 156, 157.

34 **İnceoğlu**, s. 30.

35 **Çelik**, s. 53; benzer tanım için bkz. **Şahin**, s. 383.

36 *Bentham v. The Netherlands*, Application No: 8848/80, kn. 40.

37 *Sramek v. Austria*, Application No: 8790/79, kn. 36.

38 *Findlay v. The United Kingdom*, Application No: 22107/93, kn. 77.

39 **İnceoğlu**, s. 30; Gökçen **Topuz**, “Türkiye Futbol Federasyonu Uyuşmazlık Çözüm Kurulunun Yargı Yetkisi Üzerine Düşünceler”, DEÜ Hukuk Fakültesi Dergisi-Prof.Dr. Şeref Ertaş’a Armağan, C. 19, Özel Sayı, 2017, s. 1914.

40 Uluslararası Af Örgütü Tüzüğü’nün 2. maddesine göre, UAÖ, “... *uluslararası dayanışma, mağdur bireyler için etkili eylem, tüm dünyayı kapsama, insan haklarının evrenselliği ve bölünmezliği, tarafsızlık ve bağımsızlık, demokrasi ve karşılıklı saygı ilkelerine sahip insan hakları savunucularından oluşan küresel bir topluluktur*”. (UAÖ Tüzüğü’ne erişim için bkz. AI Statute291119-TR.pdf (amnesty.org.tr), E. T.

yapılan tanıma göre mahkeme, “kendi yetki alanı içindeki meseleleri hukuk kurallarına ve önceden öngörülmüş usullere göre karara bağlamak üzere kurulmuş, yargısal görevleri yerine getiren bir organ olarak⁴¹” tanımlanmıştır.

B. Kanunla Kurulmuş Mahkeme Kavramı

AIHS m. 6 (1)’de yer alan “*kanunla kurulmuş mahkeme*” kuralı, mahkemelerin kuruluşları, sahip oldukları yetkileri ve uygulayacakları yargılama usulünün yürütme tarafından değil; yasama meclisi tarafından düzenlenmesi gerektiğini ifade etmektedir⁴². Özellikle İnsan Hakları Avrupa Komisyonunun *Zand v. Austria* davasında ifade ettiği üzere “*bir demokratik toplumdaki yargı örgütü yürütmenin takdirine bağımlı olmamalı, ancak parlamento tarafından çıkarılan kanunlara tabi olmalıdır*”⁴³. Yine kararda, *kanunlara tabi olma* meselesinin, kanunların yargı teşkilatı ile ilgili

10.09.2024)). Tüzüğü’nün 3. Maddesine göre UAÖ’nün görevleri, “... hükümetlere, hükümetlerarası kuruluşlara, silahlı siyasi gruplara, şirketlere ve diğer devlet-dışı öznelerle seslen[mek], ... insan hakları ihlallerini doğru, hızlı ve ısrarlı bir şekilde ortaya çıkarmak için çalış[mak], bireysel vakalar ve tekrar tekrar işlenen insan hakları ihlalleri üzerine sistematik ve tarafsız şekilde araştırmalar yap[mak], bulgularını kamuoyuna açıkla[mak]; üyeleri, destekçileri ve çalışanları ihlallere son verilmesi için hükümetler ve diğer aktörler üzerinde baskı oluşturulması amacıyla kamuoyunu harekete geçir[mek], ... belirli insan hakları ihlalleri üzerine yaptığı çalışmaların yanı sıra, hükümetlere hukukun üstünlüğünü gözetme[k], insan hakları standartlarına taraf olma[k] ve bu standartları uygulama çağrısı yap[mak]; çok çeşitli insan hakları eğitimi faaliyetleri yürüt[mek]; devletler-arası kuruluşları, bireyleri ve toplumun tüm organlarını insan haklarını desteklemeye ve insan haklarına saygı göstermeye teşvik et[mek]”tir..

41 Çelik, s. 53’ten naklen.

42 David Harris/Michael O’Boyle/Colin Warbrick, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, Avrupa Konseyi, Ankara 2013, s. 300; Burak Güngör, Suç İsnadı Altında Bulunanlar Yönünden Silahların Eşitliği İlkesi ve Çelişmeli Yargılama Hakkı-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında, On İki Levha, İstanbul 2021, s. 57; İnceoğlu, s. 163; Çelik, s. 54; Fatih Torun, Avrupa “İnsan Hakları Mahkemesinin Fazlı Aslaner/Türkiye Kararı Bağlamında Tarafsız Mahkeme Yargılanma Hakkı”, Anayasa Yargısı, C. 37, S. 1, 2020, s. 292; Kemal Akkurt, AIHM Kararları Işığında Adil Yargılanma Hakkında Makul Süre, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 14; Yüksel Metin/Erhan Alp, “Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Askeri Mahkemeler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 2, s. 98-99. Yine, kanunla kurulmuş olma, mahkemenin tabii hakim ilkesine uygun biçimde kurulmuş olmasını ve ancak mevcut uyumsuzlıkla bağlantılı olarak kurulmamış olmasını ifade etmektedir: Şahin, s. 382.

43 *Zand v. Austria* davasında Komisyonun ifadesi şu şekildedir: “*It is the object and purpose of the clause in Art. 6 (1) requiring that the courts shall be “established by*

tüm hususlarda her türlü detayı düzenlemesi anlamına gelmediği de belirtilmektedir. Burada beklenen kanunların yargı yetkisi ve mahkeme teşkilatına yönelik temel kuralları düzenliyor olmasıdır⁴⁴.

AIHM sonraki içtihatlarında “*kanunla kurulmuş mahkeme*” kavramını nispeten geniş yorumlamıştır. *James and Others v. The United Kingdom*⁴⁵ davasında AIHM, “kanun” kelimesini AIHS’in yapısı gereği iç hukuktaki dar kapsamının aksine kanun statüsündeki tüm normatif düzenlemeleri kapsayacak biçimde geniş yorumlamıştır. AIHM, *Posokhov v. Russia* davasında⁴⁶ verdiği benzer kararda *kanunla kurulmuş mahkeme* sıfatının sadece mahkemenin kanuna istinaden kurulması anlamına gelmediğinden bahisle mahkemenin kanuna uygun biçimde kurulmuş olmasını da kapsadığına hükmetmiştir. Yine AIHM’in başka bir kararında önceden benimsenen şartlara benzer biçimde *kanunla kurulmuş olma* niteliğinin mahkemenin, onu düzenleyen özel kurallara uymasıyla ilgili olduğu da ifade edilmektedir⁴⁷.

III. TAHKİMİN HUKUKİ NİTELİĞİ

A. Genel Olarak

Özel hukukta irade serbestisinin geçerli olduğu alanlarda, taraflar üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri konularda devlet yargısına alternatif olarak belirleyecekleri bir ya da birden fazla hakemden oluşan bir yapı

law” that the judicial organization in a democratic society must be depend on the discretion of the Executive, but that it should be regulated by law emanating from Parliament”. Zand v. Austria, Application No: 7360/76, kn. 69.

44 *Zand v. Austria, Application No: 7360/76, kn. 70-73.*

45 *James and Others v. The United Kingdom, Application No: 8793/87, s. 28-29, kn. 67.*

46 *Posokhov v. Russia, Application No: 63486/00, kn. 41-42.*

47 **Gündoğdu**, s. 157; *Sokurenko and Stryguy v. Ukrain, Application No: 29458/2006, kn. 24.*

vasıtasıyla uyuşmazlıkların çözülmesini kararlaştırabilirler⁴⁸. İşte bu şekilde belirlenen alternatif yargı faaliyetine^{49, 50} *tahkim* adı verilmektedir⁵¹.

- 48 **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 761; Rasih **Yeğengil**, Tahkim (L'arbitrage), Cezaevi Matbaası, İstanbul 1974, s. 95; Sabri Şakir **Ansay**, Hukuk Yargılama Usulleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1960, s. 404; İlhan **Postacıoğlu/Sümer Altay**, Medeni Usul Hukuku Dersleri, Vedat, İstanbul 2015, s. 1026; **Akıncı**, s. 5; Mustafa Serdar **Özbek**, Alternatif Uyuşmazlık Çözümü Cilt I, Yetkin, Ankara 2016, s. 211; Baki **Kuru**, Hukuk Muhakemeleri Usulü- Cilt VI, Demir Demir, İstanbul 2001, s. 5875; Ersin **Erdoğan**, Hakem Kararlarının Kesin Hüküm Etkisi, Yetkin, Ankara 2017, s. 27; İbrahim **Özbay**, Hakem Kararlarının Temyizi, Ankara 2004, s. 28; Mustafa Serhat **Sarısözen**, Medeni Usul Hukukunda Hakem Yargılaması, Kazancı Kitap Yayınları, İstanbul 2005, s. 11; **Selçuk**, s. 1; İbrahim **Özbay/Yavuz Korucu**, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Tahkim HMK m. 407-444, Adalet, Ankara 2016, s. 3. Tahkimin tanımı ve detaylı açıklamalar için ayrıca bkz. **Özbek**, Tahkim I, Birinci Bölüm- §1-A-I; Hacı **Can**, Milletlerarası Tahkim Hukuku, Seçkin, Ankara 2024, s. 38; Mustafa **Göksu**, Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Tahkim, Seçkin, Ankara 2024, s. 131.
- 49 “*Tahkimde taraflar arasındaki uyuşmazlığın hakemler tarafından bir kararla çözüme kavuşturulması, uyuşmazlığın çözümü için yetkilendirilen hakemlerin tarafsız yargılama yapmaları, hakemlerce yürütülen tahkim sürecinin devlet tarafından denetlenmesi, hakem kararlarının mahkeme kararları gibi bağlayıcı olması, icra edilebilmesi ve kesin hüküm oluşturması gibi özellikler, tahkimin bir yargılama faaliyeti olduğunu göstermektedir*”: **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 761; aynı yönde **Özbek**, s. 213. Yine **Özbek**'e göre, hakemlerin tahkimde çalışması fonksiyonel anlamda yargısal olmakla birlikte organik anlamda yargısal bir faaliyet sayılmamaktadır (**Özbek**, s. 213).
- 50 “Seçenek, farklı, karşı” anlamlarıyla sözlükte tanımlanan alternatif sözcüğünden türetilen ve dava yoluna seçimlik yolları ifade etmek üzere kullanılan alternatif uyuşmazlık çözümü sözlükte, “*uyuşmazlıkların yargılama yerine birincil çözüm yolu*” olarak tanımlanmaktadır (Bkz. Cambridge İş İngilizcesi Sözlüğü, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s/C3%B6zl%C3%BCK/ingilizce/alternative-dispute-resolution>, E.T. 07.01.2025). **Özbek**'e göre, alternatif uyuşmazlık çözümü “... uyuşmazlıkların çözümü amacıyla görev yapan devlet mahkemelerinde görülen dava yolunun yanında seçimlik bir yol olarak işleyen, genellikle tarafsız bir üçüncü kişinin, mevcut bir uyuşmazlığın çözümü konusunda taraflara yardımcı olmak ve katkıda bulunmak amacıyla katıldığı, bir grup “uyuşmazlıkların çözüm yöntemleri topluluğu” olarak tanımlanabilir.” (**Özbek**, s. 191; **Can**, s. 40). Doktrine göre alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri, “... devlet mahkemelerindeki yargılamaya alternatif teşkil eden uyuşmazlık çözüm yöntemleridir. Ancak alternatif uyuşmazlık çözümündeki “alternatif” sözcüğü yargı yolu yerine ikame edilecek bir usulü ifade etmez. Özellikle arabuluculuk ve müzakere gibi ADR yöntemleri dava yoluyla birlikte uygulanan, dava yolunun yanında seçimlik olarak bulunan bir dizi yöntemlerdir. Başka bir deyişle “alternatif” ibaresini kural olarak mahkemelerde uygulanacak olan “yargılama kurallarının” alternatifleri olarak düşünmek mümkündür”: İbrahim **Özbay**, “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri”, EÜHFD, C. X, S. 3-4, 2006, s. 460; benzer açıklamalar için bkz. **Özbek**, s. 198-199; Gülgün **İldır**, Alternatif Uyuşmazlık Çözümü (Medeni Yargıya Alternatif Yöntemler), Seçkin, Ankara 2003, s. 21;

Kural olarak taraflar arasında doğan hukuki uyuşmazlıkların devlet mahkemelerinde çözümü gerekirken, bu kuralın istisnasını ihtiyari tahkim⁵² oluşturur. Mahkemelerin yetkisi kanunlardan doğarken, tahkimde

Şanal/Börü/Kodakoğlu, s. 804; **Göksu**, s. 18. Bu noktada bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak tahkimin alternatif uyuşmazlık çözümü türlerinden olup olmadığı tartışması doğmaktadır. *Özbek*'e göre, tahkim alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden biridir. Yazara göre tahkim, gerek işleyişi gerek sonucu bakımından yargısal bir usuldür ve tahkimde uyuşmazlığın mahkeme yerine taraflarca atanacak, eğer tarafların bu yöndeki iradesi belirsiz ise mahkemece atanacak hakemlerce çözümlenmesinden dolayı tahkim bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemidir (*Özbek*, s. 213). Ancak tahkimin alternatif uyuşmazlık çözüm türleri arasında kabul edilmemesi gerektiğini ifade eden zıt görüşe göre, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin bazıları, uzlaştırma, arabuluculuk, tarafsız ön değerlendirme, arabuluculuk-tahkim (med-arb) ve mini yargılamadır (*Özbay*, s. 464-470; **Göksu**, s. 22). Tahkim ise niteliği gereği alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden ayrılır. Bu noktada tahkim ve alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri arasındaki farklar *Özbay* tarafından şöyle özetlenmektedir: ilk olarak tahkimde devlet mahkemelerinin tahkim usulüne müdahalesi ve tahkim kararlarının kesin hüküm etkisi gibi hususlar tahkimi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden ayırır. İkinci olarak, hakemlerce verilen kararın taraflar üzerindeki bağlayıcılığının, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinde müzakereler ve varılan sonuç ile bu sonucun taraflar üzerindeki bağlayıcılığından fazla olmasıdır. Üçüncü olarak tahkim alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine göre daha resmidir ve bu yollara başvurulmasına rağmen çözüm elde edilememesi halinde başvurulabilecek bir yoldur. Buna rağmen alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri ile tahkim arasında sadece farklılıklar bulunmaz nadiren benzerlik de bulunur. Örneğin, tarafsız üçüncü bir kişinin taraflar arasındaki uyuşmazlığın çözümünde yer alması ortak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (*Özbay*, ADR, s. 473). **Pekcanitez/Atalay/Özekes** de kitaplarında "*Tahkim*" ve "*Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri*" başlıklarıyla konuları ayrı ayrı ele aldığı için *Özbay* ile aynı görüşü paylaştıkları anlaşılmaktadır; Bkz. ve karş. **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, §21, §22.

51 Benzer tanımlar için bkz. Ziya **Akıncı**, Milletlerarası Tahkim, İstanbul 2021, s. 5; Ali **Yeşilirmak**, Türkiye'de Ticari Hayatın ve Yatırım Ortamının İyileştirilmesi İçin Uyuşmazlıkların Etkin Çözümünde Doğrudan Görüşme, Arabuluculuk, Hakem-Bilirkişilik ve Tahkim: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, On İki Levha, İstanbul 2011, s. 58; İzzet **Karadaş**, 6100 sayılı HMK'nda Düzenlenen Ulusal (İç) Tahkim, Adalet, Ankara 2013, s. 19; **Yeğengil**, s. 95; **Kuru**, Cilt VI, s. 5875; **Ansay**, s. 404; **Postacioğlu/Altay**, s. 1026; **Akıncı**, s. 5; **Özbek**, s. 211; **Özbek**, Tahkim II, s. 1201; **Erdoğan**, s. 27; **Özbay**, s. 28; **Sarısözen**, s. 11; **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 761; **Arsalan ve diğerleri**, s. 852; **Şanal/Börü/Kodakoğlu**, s. 804; **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 614; **Budak/Karaaslan**, s. 489; Philippe **Fouchard/Emmanuel Gaillard/Berthold Goldman**, On International Commercial Arbitration, The Hague-London-Boston, 1999, s. 10; Julian D.M. **Lew**, Applicable Law in International Arbitration, A Study in Commercial Arbitration Awards, 1978, s. 11-13.

52 İhtiyari tahkimin tanımı ve mecburi tahkim ile olan farkları hakkında detaylı açıklamalar için bkz. aşa. IV, 1.

hakemlerin yetkisi tarafların yapmış oldukları tahkim sözleşmesinden doğar⁵³. Tahkim sözleşmesi ile taraflar taleplerinin karara bağlanmasını hakemden isterler⁵⁴.

Tahkim uyuşmazlık çözüm yönteminde hakem kavramı sıklıkla kullanılmakla birlikte doktrinde kimi zaman hakem yerine hakem heyeti, hakem mahkemesi gibi kavramların da alternatifli olarak kullanıldığı görülmektedir. Hakem ve hakem heyeti kavramı tahkim sözleşmesi ile atanan hakem/hakemlerin sayısından kaynaklanan terimsel bir farklılık içermekte, ayrıca bir farklılık içermemektedir. Özellikle Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu⁵⁵ (HUMK) döneminde ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu⁵⁶ (HMK)'nin yürürlüğe girmesinden sonraki dönemde doktrinde hakem veya hakem heyeti yerine geçmek üzere "hakem mahkemesi" teriminin tercih edildiği görülmektedir⁵⁷. Doktrinin hakem mahkemesi lafzı tercihine rağmen, geçmiş yıllarda Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay'ın bazı

-
- 53 **Selçuk**, s. 1; **Akıncı**, s. 5-6; **Erdoğan**, s. 27; **Özbay/Korucu**, s. 3; **Fatih Aydemir**, Tahkim Sözleşmesi, On İki Levha, İstanbul 2017, s. 55; **Mehmet Feridun İzgi**, Türk Hukukunda Tahkim Benzeri Uyuşmazlık Çözüm Yolları, On İki Levha, İstanbul 2023, s. 131; **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 766 vd.; **Budak/Karaaslan**, s. 489; **Şanal/Börü/Kodakoglu**, s. 809; **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 619-620; **Arslan ve diğerleri**, s. 853.
- 54 Bu durum, devletin yargı erkine bir müdahale olarak görülmemekte aksine özel hukuktaki irade serbestisi ilkesinin yansıması olarak görülmektedir. Detaylı açıklamalar için bkz. **Selçuk**, s. 1; **Akıncı**, s. 5-6; **Erdoğan**, s. 27; **Özbay/Korucu**, s. 3; **Aydemir**, s. 55; **Sarisözen**, s. 9; **Karadaş**, s. 23; **Yeşilirmak**, s. 78-80; **Akıncı**, s. 146.
- 55 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, RG., T. 02-03-04. 07. 1947, S. 622-623-624.
- 56 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, RG., T. 12.01.2011, S. 27836.
- 57 Bu görüşte olanlara göre, hakem kurulu ya da hakem heyeti kavramları, hakemlerin birden fazla olduğu durumlarda kullanılmakta, gerek tek hakemin gerek hakem kurulu ya da hakem heyetinin göreceği davalarda hakem ve hakemler tahkim sözleşmesi gereği mahkeme yerine geçerek uyuşmazlığı çözecekleri için hukukumuz bakımından diğer hukuklarda (örneğin Almanya'da ZPO §1040-1041 ve 1048) olduğu gibi "hakem mahkemesi" olarak adlandırılmaları uygundur. Zira devlet yargısında mahkemelerde de hakimler tek veya heyet(kurul) şeklinde görev yapabilmektedir, bu yönden de yargılama yapanlar arasında denklik sağlanmaktadır: **Yavuz Alangoya**, Medeni Usul Hukukunda Tahkimin Niteliği ve Denetlenmesi, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1973, s. 2-4; **Özbay**, s. 49; **Sarisözen**, s. 6; **Ergin Nomer**, "Yabancı Hakem Kararlarının Tenfizinde Kamu Düzeni Müdahalesi (09.06.1999 Tarihi Yargıtay HGK Kararı)", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C. 19, S. 1-2 (Prof. Dr. Aysel Çelikel'e Armağan), s. 566; **Ejder Yılmaz**, "Tahkim Hukukuna Genel Giriş ve Ülkemizdeki Gelişim", Yargı Reformu 2000 Sempozyumu 5-8 Nisan İzmir, İzmir 2000, s. 269. Aksi görüşteki **Özbek**'e göre, hakem yargılamasının kamu işlemi ve adli işlem olarak kabul edilmemesi, hakem yargılamasında kamu menfaatlerinin

içtihatlarında⁵⁸ hakem veya hakem heyetlerinin faaliyetleri yargısal kabul edilmeyerek uyuşmazlığın mahkemede görülmediğine karar verilmiştir. Bu kararlar ve doktrinin farklı görüşü hakem heyetlerinin mahkeme niteliğinin sorgulanmasına sebebiyet vermiştir.

B. Tahkimin Hukuki Niteliğini Açıklayan Görüşler

Karan tarafından da ifade edildiği üzere tahkim, özel hukuktan kaynaklanan, özü itibariyle iki taraflı iradenin bir araya gelmesiyle oluşan bir anlaşmaya dayanan, devlet yargısı kadar önemli olan fakat ona paralel biçimde gelişen⁵⁹ “özel”⁶⁰ yargısal faaliyet ürünü”dür⁶¹.

Tahkimin hukuki niteliğini açıklamak üzere *akdi*, *kazai*, *karma* ve *bağımsız teori* ileri sürülmüştür.

*Akdi teorii*⁶² savunan yazarlara göre tahkim, temelde bir özel hukuk sözleşmesine dayanır ve bu özelliğinden dolayı tahkimde gerek usul gerek esas bakımından taraf iradeleri ön plandadır⁶³. O halde taraflar, tahkim yargılaması ile ilgili konularda (tahkime elverişli olsa da bir konuda hakeme başvurup başvurmamak, hakemlerin seçimi, tahkimin süresi, yeri,

bulunmaması, hakem kurulunun mahkeme gibi devlet eliyle yetkilendirilmemesi gibi sebeplerle hakem kurulu ifadesinin kullanılması daha yerindedir: **Özbek**, s. 219; benzer yönde Erol **Ertekin**/İzzet **Karataş**, Uygulamada İhtiyari Tahkim ve Yabancı Hakem Kararlarının Tenfizi ve Tanınması, Yetkin, Ankara 1997, s. 215, 240.

58 Anayasa Mahkemesi, E. 1963/46, K. 1963/43, 20.02.1963 (RG. 06.04.1963, 11375); Anayasa Mahkemesi, E. 1968/57, K. 1969/29, 13.05.1969 (RG. 22.03.1971, 13786); Anayasa Mahkemesi, E. 1972/19, K. 1972/47, 05.10.1972 (RG. 12.01.1972, 14419). Hakem heyetlerinin faaliyetlerinin “maddi” anlamda yargısal faaliyet olup olmadığının gözetilmemesi dolayısıyla Anayasa Mahkemesi’ne yönelik eleştiri için bkz. Kemal **Başlar**, Anayasa Yargısında Mahkeme Kavramı, AYM Yayını, Ankara 2005, s. 25. Yargıtay HGK, E. 2005/728, K. 2006/1, 25.01.2006 (Lexpera).

59 Hakan **Karan**, “Milletlerarası Ticari Tahkimin Hukuki Mahiyeti ve Bu Alandaki Kanunlaştırmalara Etkisi”, Prof. Dr. Mahmut Tevfik Bırsel’e Armağan, s. 214.

60 Tahkimin özel bir yargılama faaliyeti olduğu görüşü için bkz. **Özbay/Korucu**, s. 17; **Okumuş**, s. 8; **Özbek**, Tahkim II, s. 1201.

61 **Karan**, s. 214.

62 Akdi teori kendi içerisinde klasik ve modern akdi teori olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak temelde her iki görüş de tahkimi irade serbestisi ve sınırsız irade yansıması olarak değerlendirmekte; ayrıca tahkimin “özel” nitelikte bir yargı yolu olduğunda hemfikir olmaktadır. Julian D. M. **Lew**/Mistelis A. **Loukas**/Stefan **Kröll**, Comparative International Commercial Arbitration, 2003, s. 77; **Lew**, s. 54-57; Bilgehan **Yeşilova**, “Milletlerarası Tahkimin Hukuki Niteliği Üzerine Düşünceler ve Güncel Gelişmeler”, TBB Dergisi, S. 76, 2008, s. 95; **Özbek**, Tahkim II, s. 1202; Süheyla **Balkar Bozkurt**, Milletlerarası Ticari Tahkimde Hakemlerin Bağımsızlık Yükümlülüğü, On İki Levha, İstanbul 2016, s. 13.

63 **Yeşilova**, Tahkimin Hukuki Niteliği, s. 96; **Lew/Mistelis/Kröll**, s. 77; **Özbek**, Tahkim I, s. 154; **Balkar Bozkurt**, s. 10 vd.

usulü ve benzeri) karar verirken özgürdürler⁶⁴. Görüşe göre, tahkime hakim olan nisbilik ilkesi⁶⁵ dolayısıyla tahkim sadece taraflar arasında cereyan eder, böylelikle hakemlerce verilen kararlar kesin hüküm teşkil etmezler⁶⁶. Tahkim anlaşma temeline yaslandığı için tahkim anlaşmasının imzalanması, hakemlerce yargılama yapılarak karar verilmesi ve yargılama sürecinde ortaya çıkan her konuda özel hukuk kuralları uygulanmalıdır⁶⁷. Bu görüşü destekleyen *İzgi*'nin ayrıca ifade ettiği üzere, tahkim anlaşmasının o uyuşmazlık bakımından yetkili olan mahkemenin yetkisini ortadan kaldırmak yerine uyuşmazlığın adli yargıda görülmesi için gereken şartların gerçekleşme ihtimalinin ortadan kaldırılması anlamına geldiğini, böylece uyuşmazlık hakemlerce çözüme kavuşturulduğunda artık mahkemelere götürülecek bir uyuşmazlıktan da söz edilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu şartlar altında, yargılamaya devletin müdahalesi de gerekmemektedir⁶⁸.

*Kazai teoriye*⁶⁹ göre, her devlet kendi ülkesi içerisinde gerçekleştirilecek herhangi bir faaliyeti düzenleme ve denetleme hakkına sahiptir⁷⁰. Yargılama da bunlardan biridir. Tahkim de bir tür yargılama olduğu için ancak devletin müsamaha göstermesiyle icra edilebilir⁷¹. Böylelikle tahkim, meşruluğunu devletin hukuk düzeninden almaktadır⁷². Yine, tahkimin temeli olan tahkim anlaşmasının dayandığı taraf iradesi bile devletin müsamaha göstermesinin bir sonucu olarak hukuk kurallarına girmiştir. Tahkimi düzenleyen hukuk kuralları, tahkimin bir yargılama faaliyeti olması

64 **Selçuk**, s. 9; **Özbek**, Tahkim I, s. 154.

65 Işıl **Özkan**/Bengül **Kavlak**, Yargıtay Kararları Işığında Milletlerarası Tahkim, Seçkin, Ankara 2024, s. 86; Emre **Esen**, Uluslararası Ticari Tahkim Anlaşmasının Üçüncü Kişilere Teşmili, Beta, İstanbul 2008, s. 11.

66 **Selçuk**, s. 11; **Sarısözen**, s. 7; **Erdoğan**, s. 30.

67 **İzgi**, s. 137, dn. 45'ten naklen.

68 **Selçuk**, s. 9; **Lew/Mistel/Kröll**, s. 77; **Lew**, s. 54; **Yeşilova**, Tahkimin Hukuki Niteliği, s. 94, 95; **Sarısözen**, s. 7; **Balkar Bozkurt**, s. 12.

69 Zamanla kazai görüş içerisinde farklı yaklaşımlar oluşmuştur. Hakemlerin yargılama faaliyeti icra etmesi tüm yaklaşımların ortak özelliği olmasına rağmen, yargılama faaliyetinin asli sahibi devletin, hakemlerin yargılama ve karar verme yetkisinin kaynağı yönünden oynadığı role göre bu yaklaşımlar arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Böylece yaklaşımlar *hüküm teorisi*, *delegasyon teorisi* ve *yerel (milli) hukuk teorisi* olarak adlandırılmaktadır. Bu teoriler hakkında detaylı açıklamalar için bkz. **Yeşilova**, Tahkimin Hukuki Niteliği, s. 101 vd; **Balkar Bozkurt**, s. 16 vd.

70 **Selçuk**, s. 12; **Karan**, s. 207.

71 **Balkar Bozkurt**, s. 15.

72 **Selçuk**, s. 12; **Lew**, s. 52; **Sarısözen**, s. 7; **Karan**, s. 207, 208; **Yeşilova**, Tahkimin Hukuki Niteliği, s. 101,102; **Özbek**, Tahkim I, s. 153.

sebebiyle usul hukuku kurallarıdır⁷³. Bu kurallar çerçevesinde hakemlerin de devlet yargısındaki hakimler gibi uyuşmazlığı çözüme kavuşturmaları ve karar vermeleri⁷⁴, yargılama esnasında ispat vasıtalarının kullanılması, hakem kararlarına karşı kanun yollarının açık olması, tahkim anlaşması ile devlet yargısına başvurulmasının önünün kapatılması, tahkim sonucunda hakemleri ve tarafları bağlayıcı bir kararın verilmesi, tahkim yargılaması esnasında hakemlerin bilirkişiye başvurması, kararın maddi anlamda kesin hüküm teşkil etmesi gibi meseleler usuli meselelerdir⁷⁵. Bu hususlar dahi, tahkimin devlet yargısına ikame bir yol olduğunu ortaya koymaktadır. Yine tahkimin sözleşmeye dayanması, tahkimin yargısal bir yol olması ve bu yargılama sonucunda verilen kararın da hüküm olduğu gerçeğini değiştirmemektedir⁷⁶. Bu sebeplerle tahkimin kazai nitelikte olduğunun kabulü gerekmektedir.

Tahkimin niteliğini açıklayan diğer bir görüş ise *karma teoridir*. Karma görüşe göre, tahkimin dayanağı olan tahkim anlaşmasının ortaya çıkışının bir özel hukuk sözleşmesi olması sebebiyle akdi niteliği aşikar olsa da⁷⁷ tahkim anlaşmasının kurulduğu andan sonra hakemlerin kural olarak usul hukukunu esas alarak devlet yargısındaki hakimler gibi yargısal faaliyette bulunmaları tahkimin kazai niteliğini ortaya koymaktadır⁷⁸. Benzer biçimde taraflar, gerek seçtikleri hakemlerce belirledikleri usul kurallarına uygun olarak verilen kararların icrası bakımından gerek hakem yargılaması sonucunda verilen kararların kendi arzularını tam olarak karşılayamama ihtimali bakımından tahkimin az da olsa devletin gücü ile desteklenmesine ihtiyaç duyabilirler⁷⁹. İşte bu noktada kazai teori devreye

73 Süha **Tanrıver**, Medeni Usul Hukuku- C. II, Yetkin, Ankara 2021, s. 354; Yavuz **Alangoya**, Medeni Usul Hukukunda Tahkimin Niteliği ve Denetlenmesi, İstanbul 1973, s. 81; **İzgi**, s. 138; **Selçuk**, s. 24; **Özbek**, Tahkim Hukuku-I, s. 408; **Balkar Bozkurt**, s. 15..

74 “...tahkimin temel esaslarından biri, hakem kararının tarafların hak ve borçlarını **kesin ve bağlayıcı** (*final and binding*) olarak karara bağlamasıdır. Hakem kararları sadece iç hukukta değil, **tenfiz edilerek milletlerarası hukukta da ilâmlı icra yoluyla icra edilebilir**. Böylece devle[t]ler, sahip oldukları ve mahkemeler eliyle kullandıkları yargı yetkisini, tarafların yaptığı tahkim sözleşmesi yoluyla **dolaylı olarak hakemlere tevdi etmiş** (hakemleri yetkilendirmiş) olurlar” (Özbek, Tahkim II, s. 1202). Aynı yönde bkz. Nigel **Blackby**/Alan **Redfern**, Redfern and Hunter on International Arbitration, Oxford 2015, s. 587; **Balkar Bozkurt**, s. 15.

75 **Selçuk**, s. 12-17; **Özbay**, s. 68, 69;

76 **Alangoya**, s. 52; **Yeğengil**, s. 195; **Özbay/Korucu**, s. 43; **Selçuk**, s. 15.

77 **Karan**, s. 209; **Özbek**, Tahkim I, s. 155.

78 **Selçuk**, s. 17; **Lew/Mistelis/Kröll**, s. 79, dn. 36; **Alangoya**, s. 47-50; **Özbay**, 66-67; **Karan**, s. 209, 210; **Özbek**, Tahkim I, s. 155; **Balkar Bozkurt**, s. 24.

79 **Karan**, s. 209.

girmektedir. Böylece tahkim hem akdi hem de kazai olmak üzere iki yönü bulunduğu doktrinde “iki başlı ejderha”ya⁸⁰ benzetilerek tahkimin karma nitelikte olduğu ifade edilmektedir.

Tahkimin hukuki niteliğini açıklayan son görüş ise *bağımsız (otonom) teoridir*. Bu görüş önceki görüşlerde olduğu gibi tahkimin maddi hukuk ve usul hukuku boyutları ile milli hukuktaki konumu ile ilgilenmek yerine tahkime bir milletlerarası nitelik tanınması gerektiğinden hareket eder⁸¹. Görüşe göre, tahkimin milletlerarası niteliği ön plana çıkarılarak irade serbestisi ve taraf iradelerinin sınırları bakımından milli hukukun değil de onun ötesinde milletlerarası özel hukukun özellikle de milletlerarası kamu düzenine ilişkin ölçütler esas alınarak değerlendirmeler yapılması ve bu değerlendirmelerden elde edilen sonuçlara istinaden milletlerarası tahkimin niteliğinin tespit edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler⁸². “*Teorinin tahkime bakışı, her hâlükârda tahkimin neyi amaçladığıyla ve amaçladığı doğrultuda nasıl bir işlev gördüğüyle ilgilidir*”⁸³. Teori, “... tahkimdeki gerek sözleşmesel gerekse yargısal yapı taşlarını kabul etmiş; lakin ağırlık merkezini, irade serbestisinden veya tahkim yerinin olası etkilerinden, tarafların tahkime yönelik anlaşmalarının ve tahkim sürecine olan katılımlarının ticari ve hukuki düzeyine/yeterliliğine kaydırmıştır”⁸⁴.

Kanaatimizce, devlet, kendi toprakları üzerinde egemenlik hakkına sahiptir ve bu egemenlik hakkı, yargılama yetkisini kullanma gücünü de içerir. Genellikle devlet, bu yetkisini mahkemeleri aracılığıyla kullanır. Ancak, bazı özel durumlarda, devlet, taraflar arasında çıkabilecek uyuşmazlıkları çözmek için hakemlere başvurulmasına olanak tanır. Bu durumda devlet, yargı yetkisini, uluslararası hukuk ilkeleri doğrultusunda, devlet mahkemeleri ile hakem mahkemeleri arasında paylaştırmaktadır⁸⁵. Tahkimin bir anlaşmaya dayanıyor olması, yargısal bir süreç olduğu ve yargılama sonunda verilen kararın da hüküm olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz⁸⁶. Keza, Özbay tarafından da ifade edildiği gibi, “... hakem kararlarının mahkeme kararlarına benzer şekilde yargısal karar olduğunun kabulü, hem tahkimin amacı hem de tahkime ilişkin Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu’ndaki düzenlemelerin gereğidir. Zira, hakem kararlarının

80 Yeğengil, s. 201.

81 Erdoğan, s. 37, 38; İzgi, s. 139.

82 İzgi, s. 139; Karan, s. 211, 212; Yeşilova, Tahkimin Hukuki Niteliği, s. 112; Lew, s. 59, 60; Balkar Bozkurt, s. 28-38.

83 Yeşilova, Tahkimin Hukuki Niteliği, s. 112.

84 Yeşilova, Tahkimin Hukuki Niteliği, s. 115.

85 Karan, s. 206, 207.

86 Alangoya, s. 81; Yeğengil, s. 195, Özbay/Korucu, s. 43; Balkar Bozkurt, s. 25.

da mahkeme kararları gibi kesin hüküm teşkil etmesi, hakemlerin bir yargılama faaliyeti icra etmeleri, kararın mahkemeye tevdi edildikten sonra tarafların rızası ile ortadan kaldırılamaması, hakemlerin tıpkı hakimler gibi reddedilebilmeleri ve kararın ancak kanun yolları ile düzeltilebilmesi gibi hususlar, hakem kararının yargısal nitelik taşıdığını göstermektedir.⁸⁷ Tahkimin amacı, tahkim anlaşmasının sonuçlarını doğurduğu alan ve tahkime ilişkin kanuni düzenlemeler dikkate alındığında tahkimin devlet yargısına alternatif diğer bir ifadeyle devlet yargısının yanı sıra ve ona ikame olarak kabul edilen yargısal bir yol olduğunu açıklayan kazai teoriyi benimsemektiriz⁸⁸.

IV. HAKEM HEYETİNİN “KANUNLA KURULMUŞ MAHKEME” NİTELİĞİNE YÖNELİK TESPİTLER

A. Genel Olarak

Tahkimin hukuki niteliğinin kazai olduğunun kabulü, tahkimin temelini anlaşılmaya yani taraf iradelerine dayandığı gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Taraf iradesi çerçevesinde taraflar uyuşmazlığın çözümü için mahkemeye başvurma hakları yerine uyuşmazlığın yine kendilerinin belirleyeceği hakemlerin başrolü olduğu tahkim yolunu seçebilirler. Bu halde tahkim, *ihtiyaridir*⁸⁹. Ancak bazen kanun hükümleri taraf iradesini es geçerek uyuşmazlığın çözümü için hakeme başvurulmasını zorunlu kılıyor olabilir. Bu durumda *mecburi tahkim*den bahsedilir⁹⁰. Özellikle ihtiyari tahkimde, hakem heyeti taraf iradesine istinaden fakat kanunda yazılı hususlar dairesinde kurulur. Benzer şekilde, *özel kanunlar*⁹¹ gereği tah-

87 Özbay, s. 68-69.

88 Aynı yönde bkz. Selçuk, s. 18 vd.; İzgi, s. 139-140; Özbay, s. 68, 69; Alangoya, s. 81; Erdoğan, s. 38-42.

89 Akıncı, s. 8; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 618; Arslan ve diğerleri, s. 852; Atalı/Ermenek/Erdoğan, s. 762; Görgün/Börü/Kodakoğlu, s. 805; Özbay, s. 31, 32; Özbay/Korucu, s. 18; Ekşi, s. 18; Okumuş, s. 7; Karadaş, s. 35; Can, s. 91 vd.; Göksoy, s. 135; Abdullah Uz, “Sporla İlgili Uyuşmazlıkların Çözümünde Zorunlu Tahkim Yolu: Tahkim Kurulları ve Kararlarının Hukuki Niteliği Üzerine”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, , S. 13, Y. 2011/1, s. 243.

90 Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 618; Arslan ve diğerleri, s. 852; Atalı/Ermenek/Erdoğan, s. 762; Görgün/Börü/Kodakoğlu, s. 806; Özbay, s. 31, 32; Özbay/Korucu, s. 18; Ekşi, s. 47; Okumuş, s. 7; Karadaş, s. 35; Uz, s. 243; Can, s. 91 vd.; Göksoy, s. 135.

91 Özel kanunlarda düzenlenen mecburi tahkim hallerinden başka yine bazı özel kanunlarda düzenlenmiş ihtiyari tahkim halleri de hukukumuzda mevcuttur. Örneğin,

kime gidilmesi zaruri olan mecburi tahkim hallerinde de yine bu özel kanunlar uyarınca yargılamayı yapacak olan hakem heyeti belirlenir. Örneğin, Türk hukukunda futbol faaliyetlerinin yürütülmesi sırasında çıkan bazı uyuşmazlıkların çözümünde mecburi tahkim yolu öngörülmüş, bunun için de *Türkiye Futbol Federasyonu Tahkim Kurulu* kurulmuştur⁹². Hukukumuzda istisnai⁹³ nitelik taşıyan mecburi tahkim hallerinde taraflar özel kanunda gösterilen hakemlere başvurmak zorunda olduklarından mahkemede dava açamamaktadır⁹⁴.

AİHM Sramek v. Australia davasında, her ne kadar iç hukuk bakımından mahkeme niteliği taşımıyor olsa da yetki alanı içerisinde kalan konularla ilgili uyuşmazlıkları hukuka ve yargılama kurallarına göre karara bağlama görevi bulunan makamların (davada Bölge Kurulu olarak geçmektedir) “kanunen kurulmuş mahkeme” niteliğinde olduğunu kabul etmiştir. AİHM, yine sayılan nitelikleri haiz ancak idari işler yapan bir kurul da mahkeme niteliğinde görmektedir. Ne var ki, Mahkeme bu kurullardan yargılama yetkisi tam ve bağımsız olmayanları ise mahkeme olarak

Odalar Birliği Kanunu, Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu, Kooperatifler Kanunu’nda düzenlenen tahkim özel kanunlarda düzenlenen ihtiyari tahkim hallerinden bazılarıdır (Detaylı açıklamalar için bkz. **Özbay**, s. 33, dn. 60). Ayrıca, ihtiyari tahkim-mecburi tahkim ayrımından başka milli –milletlerarası tahkim, ad hoc (arizi)-kurumsal tahkim ayrımları da mevcuttur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Akıncı**, s. 6, 7; **Ekşi**, s. 18 vd.; **Karadaş**, s. 35 vd.; **Özbay/Korucu**, s. 18 vd.; **Arslan ve diğerleri**, s. 851; **Nuray Ekşi**, Türkiye’de Kurumsal Tahkim, Beta, İstanbul 2020, s. 7 vd.; **Yeşilirmak**, s. 75-77; **Can**, s. 91 vd.. Ancak çalışma konumuz ile birebir alakalı olmadıklarından bu tahkim ayrımlarına çalışmamızda yer vermemekteyiz.

- 92 **Can**, s. 92; **Uz**, s. 272; **Ekşi**, Kurumsal Tahkim, s. 84-98; Erkan **Küçükgüngör**, “Türkiye Futbol Federasyonu Tahkim Kurulu’nun Yapısı Ve Tahkim Kurulu Kararlarının Niteliği”, AÜHFD, C. 50, S. 2, 2001, s. 146. TFF Tahkim Kurulu’nun mecburi tahkim heyeti sıfatına yönelik açıklamalar için ayrıca bkz. Nuray **Ekşi**, Spor Tahkim Hukuku, İstanbul 2015, s. 356. Spor tahkiminden başka Türk hukukundaki mecburi tahkim hallerinin düzenlendiği bazı kanunlar şöyledir; 3533 sayılı *Umumi Mülhak ve Hususi Bütçelerle İdare Edilen Daireler ve Belediyelerle Sermayesinin Tamamı Devlete veya Hususi İdarelere Ait Daire ve Müesseseler arasındaki İhtilafların Tahkim Yolu İle Halli Hakkında Kanun*, *Noterlik Kanunu*, *Gümrük Kanunu*, *Çeltik Ekim Kanunu*, *Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu*. Türk hukukundaki mecburi tahkim hallerine ilişkin açıklamalar için bkz. **Özbay**, s. 31, s. 32, dn. 54; **Akıncı**, s. 8, 9; **Kuru**, Cilt VI, s. 5876; **Arslan ve diğerleri**, s. 852; **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 762; **Görgün/Börü/Kodakoğlu**, s. 805; **Ekşi**, Kurumsal Tahkim, s. 22 vd.; **Can**, s. 91 vd.

- 93 **Özbay**, s. 32.

- 94 **Akıncı**, s. 8; **Pekcamtez/Atalay/Özekes**, s. 618; **Arslan ve diğerleri**, s. 852; **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 762; **Görgün/Börü/Kodakoğlu**, s. 806; **Özbay**, s. 31, 32; **Özbay/Korucu**, s. 18; **Ekşi**, s. 47; **Okumuş**, s. 7; **Karadaş**, s. 35; **Uz**, s. 243

değerlendirmemektedir⁹⁵. Sonuç olarak AİHM, tam yetkili ve bağımsız nitelikteki hakem heyetlerini mahkeme niteliğinde kabul etmektedir⁹⁶. Doktrin de AİHM’in bu yaklaşımını destekleyerek kanun koyucu tarafından mahkemenin oluşturulması ile bu mahkemede görev alan hakimlerin atanması bakımından ayırım yapmaktadır. Bu ayırım neticesinde “... iç hukukta hakimlerin bile kanun koyucu tarafından oluşturulmayarak seçildiği (hakim yardımcısı olarak çalışan avukatlar) veya olaya özgü atandığı (bir jürinin üyeleri) halleri buna örnek göstermektedirler”⁹⁷.

AİHM belli şartlar dâhilinde mahkeme tanımında yelpazeyi geniş tutmaktadır. Ancak yine de ihtiyari ve mecburi hakem heyetlerinin AİHS m. 6 (1) bağlamında kanunla kurulmuş mahkeme niteliğinde olup olmadığına tespiti noktasında doktrinde tartışmalar mevcuttur. *Topuz*’a göre, “Yargı yetkisi, objektif hukuk kurallarının yargısal usullere uyularak somut uyuşmazlığa bağımsız ve tarafsız kişi veya kişilerce uygulanması olup, yargı yetkisi kural olarak devletin mahkemelerine aittir. Ancak zorunlu tahkim ve ihtiyari tahkimde hakem mahkemeleri de yargı yetkisini kullanan merciiler olarak kabul edilmelidir”⁹⁸. Aksi yönde olan görüşe göre ise, Sözleşmede geçen mahkeme, kuruluşu, işleyişi ve uygulayacağı usuller yönünden de kanuni bir nitelik taşımamalıdır⁹⁹. Bu görüşe göre ayrıca hakem heyetleri, her ne kadar kanuni bir temele sahip olsalar da AİHM içtihatlarında¹⁰⁰ benimsenen türde kanuni bir nitelik taşımamaktadır; zira kuruluşları ve işleyişleri tamamen tarafların iradesine dayanmaktadır. Bu sebeple de hakem heyetleri, tıpkı mahkemelerin yürütmenin etkisinde kalmalarının tarafsız mahkeme olarak değerlendirilmelerinde engel olduğu gibi, hakem heyetlerinin de taraf iradesi altında olması onların mahkeme niteliğinde sayılmasının önünde engeldir¹⁰¹. Esasen bu noktada ihtiyari

95 *Campbell and Fell v. The United Kingdom*, Application No: 7819/77, kn. 77 vd.; *Beaumont v. France*, Application No: 15287/89, kn. 28.

96 İlgili açıklamalar için bkz. yuk. II, 1.

97 **Özbek**, Tahkim II, s. 1211’den naklen.

98 **Topuz**, s. 1914-1915; aynı yönde bkz. Bilgehan **Yeşilova**, Milletlerarası Ticari Tahkimde Nihai Karardan Önce Mahkemelerin Yardımı ve Denetimi, Güncel, İzmir 2008, s. 141 vd.

99 **Yeşilova**, Mahkemelerin Yardımı ve Denetimi, İkinci Bölüm, §3, dn. 50’deki yazarlar.

100 Bkz. ve karşı. *Campbell and Fell v. The United Kingdom*, Application No: 7819/77, kn. 77 vd.; *Beaumont v. France*, Application No: 15287/89, kn. 28.

101 **Yeşilova**, Mahkemelerin Yardımı ve Denetimi, İkinci Bölüm, §3, dn. 50’den naklen; aynı yönde detaylı açıklamalar için bkz. **Özbek**, Tahkim II, s. 1211.

tahkimde hakem heyetinin resmi olarak olmasa da dolaylı biçimde kanunla kurulduğu gözden kaçırılmamalıdır¹⁰². Hakem heyeti her ne kadar tahkim anlaşmasına istinaden taraf iradesi ile kuruluyor olsa da tahkim anlaşmasının hakem heyetini kurma gücünü kanundan aldığı gerçeği göz ardı edilememelidir. Özüne baktığımızda hakem heyetini oluşturan irade yine bir kanundan kaynağını alıyor olduğundan ihtiyari hakem heyetlerinin de kanunla kurulmuş mahkeme niteliğinde kabul edilmesi gerekir.

B. Mecburi tahkimde

Tahkim yargılamaları bakımından âdil yargılanma hakkının geçerliliği tahkimin mecburi ya da ihtiyarî tahkim olmasına göre farklı izah edilmektedir. “Mahkemeye ulaşma hakkı” gereği, bireyler tarafı oldukları uyuşmazlığın mahkeme yolu ile çözümünü isteyebilecekleri gibi tahkim yolu ile de çözümünü isteyebilirler. AİHM, *Lithgow and Others v. The United Kingdom* davasında¹⁰³ verdiği kararda, Sözleşme’nin 6’ncı maddesinde ifade edilen “kanunla kurulmuş mahkeme” tâbirinin klasik manada yasama organının çıkardığı yasalara dayanılarak kurulmuş, görev ve yetki sınırları yine yasalarla belirlenmiş devlet mahkemeleri ile dar yorumlanmaması gerektiğini ifade etmiştir¹⁰⁴. İlâveten, 1977 tarihli Uçak ve Gemi İnşaa Endüstrileri Kanunu ile kurulan ve bu Kanun kapsamına giren uyuşmazlıkların çözümünü yetkilendirilen mecburi hakem heyetinin AİHS m. 6 (1) çerçevesinde “kanunla kurulmuş mahkeme” niteliğinde olduğunu hükme bağlayarak mecburi tahkim bakımından tartışmaları sona erdirmiştir. Ancak, ihtiyarî tahkim bakımından sorunun çözümü mecburi tahkimdeki kadar net değildir.

C. İhtiyari Tahkimde

Âdil yargılanma hakkı, her ne kadar AİHS ile evrensel olarak teminat altına alınmış, medeni usul hukuku gereğince “olmazsa olmaz” nitelikte olsa ve hatta bu hakkın ihtiyarî tahkimde uygulanamayacağı görüşü¹⁰⁵ ileri

102 **Özbek**, Tahkim II, s. 1211, dn. 103’deki yazardan naklen.

103 *Lithgow and Others v. The United Kingdom*, Application No: 9006/80, s. 67, kn. 201 (Aynı yönde verilmiş AİHM kararları için bkz. *X v. The United Kingdom*, Application No: 7215/75, s. 20, kn.53; *Campbell and Fell v. The United Kingdom*, s. 33, kn.76).

104 Ayrıntılı açıklamalar için bkz. **Özbek**, Tahkim II, s. 1189.

105 **Lew/Mistelis/Kröll**, s. 95; **Yeşilova**, Mahkemelerin Yardımı ve Denetimi, s. 135-136, 140; Emel **Hanağası**, Medeni Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği, Yetkin, Ankara 2016, s. 197-198, dn. 107’deki yazarlar.

sürülse de, doktrinde aksini savunan bir görüş mevcuttur¹⁰⁶. Âdil yargılanma hakkının ihtiyarî tahkimde uygulanamayacağını ifade eden görüşe göre, öncelikle, Sözleşme'nin hiçbir maddesinde, bu hükmün tahkimde uygulanabileceği yönünde bir ibare bulunmadığı gibi; hakem heyetleri de Sözleşmenin 6. maddesinde bireylerin âdil yargılanma hakkına saygı göstermekle yükümlü tutulan ve “*the tribunal established by law*” (*kanunla kurulmuş mahkeme*) olarak ifade edilen mahkemeler arasında kabul edilmemektedir. Görüşe göre ayrıca, böyle bir hükmün tahkim açısından da geçerli olması hiç beklenmemelidir, zira, bir tahkim anlaşmasına taraf olan kişi, bu vesileyle hem devlet yargısından yararlanmaktan feragat etmekte, hem de devlet yargısı karşısında AİHS’de korunan haklarından feragat etmektedir¹⁰⁷.

Bu görüşün aksini savunan diğer görüşe¹⁰⁸ göre, AİHS’in 6. maddesinde yer alan mahkeme terimi, hakem heyetlerini de kapsayacak nitelikte yorumlanmalıdır. Buna göre, AİHM kararlarında¹⁰⁹ AİHS’in 6. maddesinde geçen “*established by law*” (*kanunla kurulmuş mahkeme*) ifadesi “*hukuka uygun biçimde oluşmuş*”; “*tribunal*” (mahkeme) ifadesi de “*yargı yetkisine sahip, yargısal işlev görev, taraflar için bağlayıcı karar veren, verdiği kararlar da yargı organları dışındaki organlarca değiştirelemeyen kurum*” olarak kullanılmaktadır. Ayrıca doktrinde belirtildiği üzere, “*... Hakem mahkemesi de hakim gibi bir hukuki uyumsuzluk hakkında karar verme yetkisi kazanır; kararını bir hakim gibi, en azından tarafları bağlayıcı olarak beyan eder. Bu çerçevede, hakem mahkemesi, bir devlet mahkemesi olmamakla beraber, devlet mahkemesinin yerine geçmiş olur. ... Şu halde, bir hakem mahkemesi de kamu otoritesi formunda olmasa dahi, bir hukuki karar verdiği göre, usul hukukuna ait temel prensiplere riayet etmek durumundadır. ...*”¹¹⁰. Böylece Nomer tarafından bu hükmün sadece mecburi tahkim değil, ihtiyarî tahkim hallerini de kapsadığı ifade edilmiştir. Ayrıca, tahkim anlaşması yaparak devlet yargısından feragat eden tarafların, AİHS’in devlet yargı organları huzurunda kendilerine sunduğu asgarî korumadan da feragat etmediği farklı bir görüş

106 Detaylı bilgi için bkz. Yeşilova, Mahkemelerin Yardım ve Denetimi, s. 136, dn. 28’deki yazarlar.

107 Georgios Petrochilos, *Procedural Law in International Arbitration*, s. 153; Yeşilova, Mahkemelerin Yardım ve Denetimi, s. 135.

108 Petrochilos, s. 153 – 154; Yeşilova, Mahkemelerin Yardım ve Denetimi, s. 141.

109 Bkz. yuk. dn. 30’da belirtilen AİHM kararları.

110 Nomer, s. 566.

olarak ileri sürülmektedir¹¹¹. Aslında tahkim yargılamasının avantajı¹¹² olarak görülen gizlilik esası dolayısıyla tahkimi tercih eden tarafların adil yargılama hakkının sadece aleniyet ilkesinden feragat ettikleri kanaati uyanmaktadır¹¹³.

Kanaatimizce de, AİHS'in 6. maddesi devlet yargısı ile birlikte mecburi tahkimi ve ihtiyarî tahkimi de kapsamaktadır. Tahkim yargılamasının cereyan ettiği yer, tahkim yargılamasının usulüne ya da esasına uygulanacak hukuk nerenin hukuku olursa olsun, AİHS ile teminat altına alınan âdil yargılanma hakkının, herhangi bir makam önünde görülen yargılama usulünün temel taşı olduğunun altı çizilmelidir. Böylelikle, hak devlet mahkemelerinin yargılama sırasında taraflara yapacağı muamelenin asgari sınırını çizdiği gibi, tahkim yargılamasında da hakemlerin taraflara yapacağı muamelenin asgari sınırını çizdiği kabul edilmelidir. Zira bu ilke *usuli kamu düzeninin* gereğidir ve devlet dışındaki gerçek ve tüzel kişiler AİHS'de yer alan haklara saygı göstermekle yükümlüdürler¹¹⁴. Binaenaleyh, tahkime gitmeyi kararlaştırmanın, kişinin devlet yargısında sahip olduğu evrensel yargılama haklarından feragat ettiği şeklinde yorumlanması oldukça geniş bir yorum olacak ve kişinin mağduriyeti ile sonuçlanacaktır¹¹⁵. Her ne kadar, tahkim sözleşmesinin akdedilmesiyle devlet yargısına

111 Görüşler için bkz. Didem **Kayalı**, Milletlerarası Ticari Tahkimde Hakemlerin Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı, Seçkin, Ankara 2015, s. 29, dn. 56.

112 Milletlerarası uyumazlıkların çözüm yöntemi olarak tahkimin avantajları hakkında detaylı bilgi için bkz. American Bar Association, Benefits Of Arbitration For Commercial Disputes, 2014, s. 2- 12.

113 Sébastien **Besson**, "Arbitration and Human Rights", ASA Bulletin, Vol. 24, No. 3, 2006, s. 401.

114 **Hanağası**, s. 199; Aynı yöndeki görüşler için bkz. Selim **Kaneti**, "Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Anayasa'nın Özel Hukuk Alanındaki Etkileri", İÜHFM, C. 53, S. 1-4, 1990, s. 200-210; Merih **Öden**, Anayasa Hukuku Bakımından Eşitlik İlkesi, Yetkin, Ankara 2003, s. 155, dn. 101'deki yazarlar), s. 156-157.

115 **Özbek**'e göre, "*Netice olarak âdil yargılanma güvencelerinin feragat edilme şartları hepsinde aynı değildir. Bazı âdil yargılanma güvenceleri diğerlerinden daha esaslı olduğundan kamu düzenine ilişkindir. Sırf tahkim sözleşmesi yapmakla temel âdil yargılanma güvencelerinden feragat edilmiş olmaz. Çünkü imza anında taraflar, böyle bir feragatin tüm sonuçlarını önceden kestiremez. Tahkim yargılaması sırasında ortaya çıkan durumlar, önceden feragat edilemeyen bu temel hakları (âdil bir duruşma yapılması ve tarafsız ve bağımsız hakemlerce yargılama yapılması hakkını) etkileyebilir. Böylece tahkim sözleşmesi imzalanmasıyla, sadece devletin mahkemesi önünde ve makul sürede alenî şekilde yargılanma hakkından feragat edilmiş olur. Buna karşılık tahkim sözleşmesi imzalayan kişiler, yargılamanın âdil yapılması (silahların eşitliği, hukukî dinlenilme hakkı gibi) ile bağımsız ve tarafsız bir hakem kurulunca yargılanma yapılması hakkından feragat etmiş olmaz. Bu sebeple*

başvurma hakkından feragat edildiği yönündeki görüşe katılıyorsak da, bu feragatin kapsamının âdil yargılanma hakkından feragati kapsayacak ölçüde genişletilmesine katılmamaktayız¹¹⁶. Zira, tahkim prosedürünün, devlet mahkemelerinde gerçekleşen yargılama süreci gibi bir hüküm tesis etme süreci olduğu ve adaletin gerçekleşmesi için konulmuş bulunan usul hukuku teminatlarının dışında kalması¹¹⁷ ve ayrıca devlet yargısına gitmekten feragatin, hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkesinin gerektirdiği insanlık onurundan doğan yargısal nitelikteki temel hakların bizzat özünden feragat edilmesi¹¹⁸ şeklinde yorumlanması mümkün olamamalıdır. Ayrıca, tahkimi bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak kabul eden devletin, sadece mahkemeye alternatif olarak tahkime gidilebilmesinin yolunu açmak şeklinde değil, aynı zamanda tahkimin yargısal bir faaliyet olmasından dolayı milletlerarası sözleşmeler ile teminat altına alınan yargısal temel hakların tahkim yargılaması bakımından da korunması yükümlülüğü bulunmaktadır¹¹⁹. Bu gerekçeyle, AİHS'nin 6. maddesinde düzenlenen âdil yargılanma hakkının, ihtiyarî tahkim yargılamaları açısından da geçerli olacağı görüşündeyiz.

Bu yönden hem mecburi hem ihtiyari tahkim yargılamaları açısından uygulanabilirliği kabul edilen âdil yargılanma hakkının unsurları; *tarafklarının mahkeme huzurunda eşit olduğunun kabul edilmesi (AİHS m. 14), yargılamanın yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından; makûl sürede, aleni ve hakkaniyete uygun biçimde yapılmasıdır.*

SONUÇ

Adil yargılanma hakkı, hukuk devleti ilkesinin temel unsurlarından biridir ve İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme (AİHS) ile güvence altına alınan en temel insan haklarından biridir. AİHS'in 1. ve 14. maddeleri, bu hakların vatandaş ve yabancı ayrımı ya-

İHAS'ı imzalayan ülkelerde hem hakemler hem hâkimler, ulus ötesi usûl kurallarında ifadesini bulan insan hakları ilkelerini doğrudan veya dolaylı olarak dikkate almalıdır." (Özbek, Tahkim II, s. 1199, 1200). Balkar'ın benzer yöndeki açıklamaları için bkz. **Balkar**, s. 709.

116 Aynı yönde bkz. *Albert ve Le Compte v. Begium*, Application No: 7299/75 (Şahin, s. 375'ten naklen).

117 **Kayalı**, s. 30.

118 **Hanağası**, s. 201.

119 Devletlerin tahkimde temel yargısal insan haklarının korunması ve denetimi yükümlülüğü hakkında açıklamalar için bkz. **Yeşilova**, Mahkemelerin Yardım ve Denetimi, s. 155-162.

pılmaksızın herkes için geçerli olduğunu belirtmektedir. AİHS'in 6. maddesi, adil yargılanma hakkını düzenler ve kişilere mahkemeye başvurma hakkı ve bağımsız, tarafsız mahkemelerde yargılanma hakkı tanır.

AİHM içtihatları, adil yargılanma hakkının sadece hukuki engelleri değil, aynı zamanda fiili engelleri de ortadan kaldırmayı gerektirdiğini vurgulamaktadır. Ancak, mahkemeye başvurma hakkı, bazı koşullarda sınırlandırılabilir. Örneğin, *Ashingdane v. The United Kingdom* kararında, mahkemeye başvurma hakkının mutlak bir hak olmadığı, ancak orantılılık ilkesine uygun olarak sınırlandırılabilceği ifade edilmiştir.

AİHS'in 34. maddesi, AİHM'ye başvuru hakkını, yalnızca gerçek kişilere değil, aynı zamanda şirketlere ve kişi gruplarına da tanımaktadır. Bu, özellikle ticari uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözülmesinin AİHM'in adil yargılanma hakkı ile uyumlu olduğunu gösterir. Ancak, doktrinde AİHS m. 6'daki güvencelerin tahkim yargılanmasında uygulanması noktasında görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı yazarlar bu güvencelerin tahkim yargılanmasında uygulanacağını ifade ederken bazı yazarlar ise bu güvencelerin uygulanamayacağını ifade ederler. Kanaatimizce de tahkim, adil yargılanma hakkının sağlanması açısından esnek bir yaklaşım gerektirmemekle birlikte, tahkimde taraflarca seçilen yargılama usulüne bakılmaksızın, hukuki dinlenilme hakkı ve adil yargılanma hakkı gibi temel ilkelere uyulması gerektiği tartışmasıdır.

Adil yargılanma hakkının bir unsuru olarak taraflar kanunla kurulmuş mahkemede yargılanma hakkına sahiptir. Bu bağlamda öncelikle mahkeme kavramı ardından kanunla kurulmuş olma şartının üzerinde durulması zorunluluktur. Mahkeme, devletin yargı görevini yerine getiren ve yasayla kurulan, bağımsız ve tarafsız bir organ olarak tanımlanmaktadır. Anayasa Mahkemesi, bir yargı merciinin mahkeme olarak kabul edilebilmesi için; üyelerinin hakimlerden oluşması, yargılama usullerinin yasayla belirlenmesi ve yargılamanın hukuki kurallara uygun olması gibi şartların gerektiğini vurgulamaktadır. AİHM ise, mahkemenin yalnızca iç hukukta "mahkeme" olarak adlandırılan yerler değil, bağımsız, tarafsız ve yargı usullerine uygun şekilde karar veren tüm organları kapsadığını belirtmektedir. AİHM kararlarına göre, mahkemelerin bağlayıcı kararlar verebilmesi, hukuken düzenlenmiş bir usul çerçevesinde faaliyet göstermesi gerekmektedir. Bir yargı merciinin adil yargılanma hakkı çerçevesinde mahkeme niteliğinde kabul edilebilmesi için kanunla kurulmuş mahkeme niteliğinin olması gerekmektedir. Bu nitelik, AİHM tarafından geniş bir şekilde yorumlanmıştır. AİHM, mahkemelerin sadece yasama organı tarafından kurulduğunda değil, yasaya uygun bir şekilde kurulduğunda da "kanunla kurulmuş mahkeme" sayılabileceğine karar vermiştir. Kanun,

mahkemenin kuruluşunu ve yargılama usullerini belirlemeli, ancak bu düzenlemeler her detay için değil, temel ilkeler çerçevesinde yapılmalıdır. Yine AİHM, mahkemelerin “kanunla kurulmuş” olmasının, sadece yasal düzenlemeyle ilgili değil, o düzenlemeye uygun şekilde işleyiş göstermesini de kapsadığını ifade etmiştir. Nihayetinde bir merciinin mahkeme olarak kabul edilebilmesi için, belirli yargı güvenceleri ve usullere uygun olarak faaliyet göstermesi gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Tahkim, özel hukukta tarafların kendi iradeleriyle belirledikleri hakemler aracılığıyla uyuşmazlıkların çözümlendiği alternatif bir yargı yöntemidir. Bu noktada iki önemli noktada tartışmalar doğmuştur. Birincisi, tahkimi yürüten hakem heyetinin mahkeme olarak kabul edilip edilmeyeceği; ikincisi, hakem heyetinin adil yargılanma hakkı bağlamında kanunla kurulmuş mahkeme sayılıp sayılmayacağıdır. Tartışmalara girmeden evvel netleştirilmesi gereken diğer bir husus ise tahkimin hukuki niteliğidir. Tahkimin hukuki niteliği konusunda çeşitli teoriler bulunmaktadır. Bu teoriler akdi teori, kazai teori, karma teori ve bağımsız (otonom) teoridir. Bu teoriler arasında en çok benimsenen kazai teoridir. Bu teoriyi savunan yazarlara göre mahkemelerinin yetkisi genellikle kanundan doğarken, tahkimde hakemlerin yetkisi tarafların aralarındaki tahkim sözleşmesinden kaynaklansa da tahkimin yargısal bir faaliyet olduğu ve mahkeme kararlarına benzer şekilde bağlayıcı etkisi olduğu kabul edilmektedir. Hakem kararlarının, mahkeme kararları gibi kesin hüküm teşkil etmesi, yargılama sürecinde devletin müdahalesinin gerekmemesi gibi özellikler, tahkimin devlet yargısına alternatif, fakat ona yakın bir yargı yolu olduğunu göstermektedir. Bu yüzden kazai teori benimsenerek, tahkimin devlet yargısına alternatif bir yargı yolu olduğu, hakem heyetinin de mahkeme niteliğinde olduğu kabul edilmektedir.

Hakem heyetlerinin kanunla kurulmuş mahkeme niteliğine yönelik tartışmalarda ise mecburi ve ihtiyari tahkim ayrımına göre değerlendirmeler yapılmaktadır. Tahkim, tarafların iradeleri doğrultusunda uyuşmazlık çözümü sağlamak amacıyla başvurdukları bir yöntem olup, mecburi ve ihtiyari olarak iki şekilde uygulanabilir. Mecburi tahkimde, devlet özel kanunlar aracılığıyla belirli uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözülmesini zorunlu kılabilir. İhtiyari tahkimde ise taraflar, kendi iradeleriyle anlaşarak hakemler aracılığıyla çözüm arayabilirler. AİHM'in yaklaşımına göre, bazı şartlar dahilinde, özellikle mecburi tahkimde, hakem heyetleri “kanunla kurulmuş mahkeme” olarak kabul edilebilir. AİHM, mahkeme teriminin kapsamını geniş tutarak, bazı idari kurulların ve hakem heyetlerinin de “kanunla kurulmuş mahkeme” niteliğine sahip olabileceğini belirtmiştir. Ancak ihtiyari tahkimde bu durum daha karmaşıktır, çünkü taraflar

kendi iradeleriyle tahkimi seçtiklerinde, AİHM'nin 6. maddesindeki adil yargılanma hakkının uygulanıp uygulanamayacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Bazı görüşler, tahkimde adil yargılanma hakkının hiç uygulanamayacağına savunsa da, başka bir görüş, AİHM'nin 6. maddesindeki “kanunla kurulmuş mahkeme” ifadesinin hakem heyetlerini kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini öne sürer. Bu görüş, tahkimde adil yargılama hakkının, devlet mahkemelerine benzer şekilde geçerli olduğunu ve tahkime başvuran kişilerin, devlet yargısında sahip oldukları evrensel yargılama haklarından feragat etmediklerini savunur. Kanaatimizce de ihtiyari tahkimde dahi adil yargılanma hakkının uygulanması gerekmekte ve tahkimin yargısal bir faaliyet olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, tahkim devlet yargısına alternatif uyuşmazlık çözüm yoludur. Tahkim sonucunda verilen kararlar ve karar aşamasına dek yargılama esnasında hakemlerin uyguladıkları usuller, davanın görüldüğü esnada başvurulmuş usuli kurumların her biri hakem yargılamasının devlet yargısına eşdeğer olduğunu ortaya koymakta, böylece hakem heyetleri mahkeme niteliğinde kabul edilmektedir. Ancak mecburi tahkim hallerinde tahkimde uygulanacak kurallar öyle dursun tarafların tahkime başvurma iradesi dahi kanuna dayandığından mecburi tahkimdeki hakem heyetlerinin kanunla kurulmuş mahkeme niteliğinde kabul edilmesinde şüphe yoktur. Ancak, bu tespiti yapmak ihtiyari tahkimde bu kadar kolay değildir. Zira, iradi tahkimde taraf iradesinin ön planda ve yönetici pozisyonunda olması tespiti zorlaştırmaktadır. Doktrinde bir kısım yazarlara göre, devletin kanunlarla yargı erkinin bir kısmını tahkim uyuşmazlık çözüm yolu vasıtasıyla hakem heyetleri ile paylaştığından bahisle mahkeme niteliği sabit olan hakem heyetlerinin kanunla kurulmuş olduklarını kabul etmek gerektiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla hakem heyetleri mecburi ve ihtiyari tahkim ayrımı yapılmaksızın AİHS m. 6’da düzenlenen adil yargılanma hakkı bağlamında kanunla kurulmuş mahkeme niteliğinde kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akıncı**, Ziya, Milletlerarası Tahkim, Vedat, İstanbul 2021.
- Akkurt**, Kemal, AİHM Kararları Işığında Adil Yargılanma Hakkında Makul Süre, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.
- Alangoya**, Yavuz, Medenî Usul Hukukunda Tahkimin Niteliği ve Denetlenmesi, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1973.
- Ansay**, Sabri Şakir, Hukuk Yargılama Usulleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1960.
- Arslan**, Ramazan/**Yılmaz**, Ejder/**Taşpınar Ayvaz**, Sema/**Hanağası**, Emel, Medenî Usul Hukuku, Yetkin, Ankara 2024.
- Atalı**, Murat/**Ermenek**, İbrahim/**Erdoğan**, Ersin, Medenî Usul Hukuku, Yetkin, Ankara 2024.
- Aydemir**, Fatih, Tahkim Sözleşmesi, On İki Levha, İstanbul 2017.
- Balkar**, Süheyla, “AİHM Kararları Işığında AİHS md. 6 ve Tahkim”, Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 17, S. 209, 2022, s. 683-722.
- Balkar Bozkurt**, Süheyla, Milletlerarası Ticari Tahkimde Hakemlerin Bağımsızlık Yükümlülüğü, On İki Levha, İstanbul 2016.
- Başlar**, Kemal, Anayasa Yargısında Mahkeme Kavramı, AYM Yayını, Ankara 2005.
- Besson**, Sébastien, “Arbitration and Human Rights”, ASA Bulletin, Vol. 24, No. 3, 2006, s. 395-416.
- Blackby**, Nigel/**Redfern** Alan, Redfern and Hunter on International Arbitration, Oxford 2015.
- Budak**, Ali Cem/**Karaaslan**, Varol, Medenî Usul Hukuku, Filiz, İstanbul 2024.
- Can**, Hacı, Milletlerarası Tahkim Hukuku, Seçkin, Ankara 2024.
- Çelik**, Adem, Adil Yargılanma Hakkı, Adalet, Ankara 2007.
- Ekşi**, Nuray, Türkiye’de Kurumsal Tahkim, Beta, İstanbul 2020. (Kurumsal Tahkim)
- Erdoğan**, Ersin, Hakem Kararlarının Kesin Hüküm Etkisi, Yetkin, Ankara 2017.
- Ertekin**, Erol/**Karataş**, İzzet, Uygulamada İhtiyari Tahkim ve Yabancı Hakem Kararlarının Tenfizi ve Tanınması, Yetkin, Ankara 1997.
- Esen**, Emre, Uluslararası Ticari Tahkim Anlaşmasının Üçüncü Kişilere Teşmili, Beta, İstanbul 2008.
- Fouchard**, Philippe/**Gaillard**, Emmanuel/**Goldman**, Berthold, On International Commercial Arbitration, The Hague-London-Boston, 1999.
- Göksu**, Mustafa, Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Tahkim, Seçkin, Ankara 2024.

Gölcüklü, Feyyaz, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde “Adil Yargılama””, AÜSBFD, C.49, S. 1, 2004, s. 199-234.

Görgün, Şanal/**Börü**, Levent/**Kodakoğlu**, Mehmet, Medenî Usûl Hukuku, Yetkin, Ankara 2024.

Gözler, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Ekin, Bursa 2011.

Gülgün, Ildır, Alternatif Uyuşmazlık Çözümü (Medeni Yargıya Alternatif Yöntemler), Seçkin, Ankara 2003.

Gündoğdu, Fatih, “TFF Tahkim Kurulu Yargılama Hakkı Adil Yargılanma Hakkı Bakımından Değerlendirilmesi”, TBB Dergisi, S. 140, 2019, s. 141-170.

Güngör, Burak, Suç İsnadı Altında Bulunanlar Yönünden Silahların Eşitliği İlkesi ve Çelişmeli Yargılama Hakkı- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında, On İki Levha, İstanbul 2021.

Hanağası, Emel, Medeni Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği, Yetkin, Ankara 2016.

Harris, David/**O’boyle**, Michael/**Warbrick**, Colin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, Avrupa Konseyi, Ankara 2013.

İnceoğlu, Sibel, Adil Yargılanma Hakkı ve Yargı Etiği, Avrupa Konseyi, Ankara 2007.

İzgi, Mehmet Feridun, Türk Hukukunda Tahkim Benzeri Uyuşmazlık Çözüm Yolları, On İki Levha, İstanbul 2023.

Kaneti, Selim, “Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Anayasa’nın Özel Hukuk Alanındaki Etkileri”, İÜHFM, C. 53, S. 1-4, 1990, s. 19-35.

Karadaş, İzzet, 6100 sayılı HMK’nda Düzenlenen Ulusal (İç) Tahkim, Adalet, Ankara 2013.

Karan, Hakan, “Milletlerarası Ticari Tahkimin Hukuki Mahiyeti ve Bu Alandaki Kanunlaştırmalara Etkisi”, Prof. Dr. Mahmut Tevfik Bırsel’e Armağan, İzmir 2001, s. 201-230.

Kaşıkar, Serhat M., Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye, Adalet, Ankara 2009.

Kayalı, Didem, Milletlerarası Ticari Tahkimde Hakemlerin Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı, Seçkin, Ankara 2015.

Kuru, Baki, Hukuk Muhakemeleri Usulü- Cilt VI, Demir Demir, İstanbul 2001.

Kuru, Baki/**Aydın**, Burak, İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medenî Usul Hukuku Ders Kitabı, Yetkin, Ankara 2022.

Küçükgüngör, Erkan, “Türkiye Futbol Federasyonu Tahkim Kurulu’nun Yapısı ve Tahkim Kurulu Kararlarının Niteliği”, AÜHFD, C. 50, S. 2, 2001, s. 137-146.

Lew, Julian D. M./**Loukas**, A. Mistelis/ **Kroll**, Stefan, Comparative International Commercial Arbitration, 2003.

Lew, Julian D.M., Applicable Law in International Arbitration, A Study in Commercial Arbitration Awards, 1978.

Metin, Yüksel/**Alp**, Erhan, “Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Askeri Mahkemeler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 2, 2012, s. 81-120.

Nomer, Ergin, “Yabancı Hakem Kararlarının Tenfizinde Kamu Düzeni Müdahalesi (09.06.1999 Tarihi Yargıtay HGK Kararı)”, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C.19, S. 1-2 (Prof. Dr. Aysel Çelikel’e Armağan), 1999, s. 555-576.

Okumuş, Nagehan, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Hakem Kararlarının İptali, On İki Levha, İstanbul 2021.

Öden, Merih, Anayasa Hukuku Bakımından Eşitlik İlkesi, Yetkin, Ankara 2003.

Özbay, İbrahim, “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri”, EÜHFD, C. X, S. 3-4, 2006, s. 459-475. (ADR)

Özbay, İbrahim, Hakem Kararlarının Temyizi, Yetkin, Ankara 2004.

Özbay, İbrahim/**Aydemir**, Fatih/**Bölükbaşı**, Özge/**Kaya**, Seyithan, Yargı Örgütü, Yetkin, Ankara 2022.

Özbay, İbrahim/**Korucu**, Yavuz, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Tahkim HMK m. 407-444, Adalet, Ankara 2016.

Özbek, Mustafa Serdar, Alternatif Uyuşmazlık Çözümü Cilt I, Yetkin, Ankara 2016.

Özbek, Mustafa Serdar, Tahkim Hukuku-Cilt I, Yetki, Ankara 2022. (Tahkim I)

Özbek, Mustafa Serdar, Tahkim Hukuku-Cilt II, Yetkin, Ankara 2022. (Tahkim II)

Özkan, Işıl/**Kavlak**, Bengül, Yargıtay Kararları Işığında Milletlerarası Tahkim, Seçkin, Ankara 2024.

Pekcanitez, Hakan/**Atalay**, Oğuz/**Özekes**, Muhammet, Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı, On İki Levha, İstanbul 2024.

Petrochilos, Georgios, Procedural Law in International Arbitration, Oxford, 2004.

Postacıoğlu, İlhan/**Altay**, Sümer, Medeni Usul Hukuku Dersleri, Vedat, İstanbul 2015.

Sarısözen, Mustafa Serhat, Medeni Usul Hukukunda Hakem Yargılaması, Kazancı Kitap Yayınları, İstanbul 2005.

Selçuk, Seyhan, Hukuk Muhakemeleri Kanunu’na Göre Hakem Kararlarının İptali, Yetkin, Ankara 2018.

Sungurtekin Özkan, Meral/**Aykutalp**, Aslı, Yargı Örgütü Hukuku, Seçkin, Ankara 2022.

Şahin, Furkan, “Milletlerarası Ticari Tahkimin Adil Yargılanma Hakkının Unsurları Bakımından Değerlendirilmesi”, TAAD, Y. 14, S. 54, 2003, s. 369-394.

Tanör, Bülent/**Yüzbaşıoğlu**, Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Beta, İstanbul 2012.

Tanriver, Süha, Medeni Usul Hukuku- C. II, Yetkin, Ankara 2021.

Tanriver, Süha, Medenî Usûl Hukuku, Cilt I, Temel Kavramlar ve İlk Derece Yargılaması, Yetkin, Ankara 2016.

Torun, Fatih, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Fazlı Aslaner/Türkiye Kararı Bağlamında Tarafsız Mahkeme Yargılanma Hakkı, Anayasa Yargısı”, C. 37, S. 1, 2020, s. 281-323.

Yeğengil, Rasih, Tahkim (L’arbitrage), Cezaevi Matbaası, İstanbul 1974.

Yeşilirmak, Ali, Türkiye’de Ticari Hayatın ve Yatırım Ortamının İyileştirilmesi İçin Uyuşmazlıkların Etkin Çözümünde Doğrudan Görüşme, Arabuluculuk, Hakem- Bilirkişilik ve Tahkim: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, On İki Levha, İstanbul 2011.

Yeşilova, Bilgehan, “Milletlerarası Tahkimin Hukuki Niteliği Üzerine Düşünceler ve Güncel Gelişmeler”, TBB Dergisi, S. 76, 2008, s. 83-164. (Tahkimin Hukuki Niteliği)

Yeşilova, Bilgehan, Milletlerarası Ticari Tahkimde Nihai Karardan Önce Mahkemelerin Yardımı ve Denetimi, Güncel, İzmir 2008. (Mahkemelerin Yardım ve Denetimi)

Yılmaz, Ejder, “Tahkim Hukukuna Genel Giriş ve Ülkemizdeki Gelişim”, Yargı Reformu 2000 Sempozyumu 5-8 Nisan İzmir, İzmir 2000, s. 268-286.

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi orijinal metni”, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, E. T. 01.10.2017.

“Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi orijinal İngilizce metni”, [http://www.ohchr.org/Documents/ ProfessionalInterest/ccpr.pdf](http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf), E. T. 01.10.2017.

“Cambridge İş İngilizcesi Sözlüğü”, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/alternative-dispute-resolution>, E.T. 07.01.2025.